

Swindrecht Were

Heerjansdam

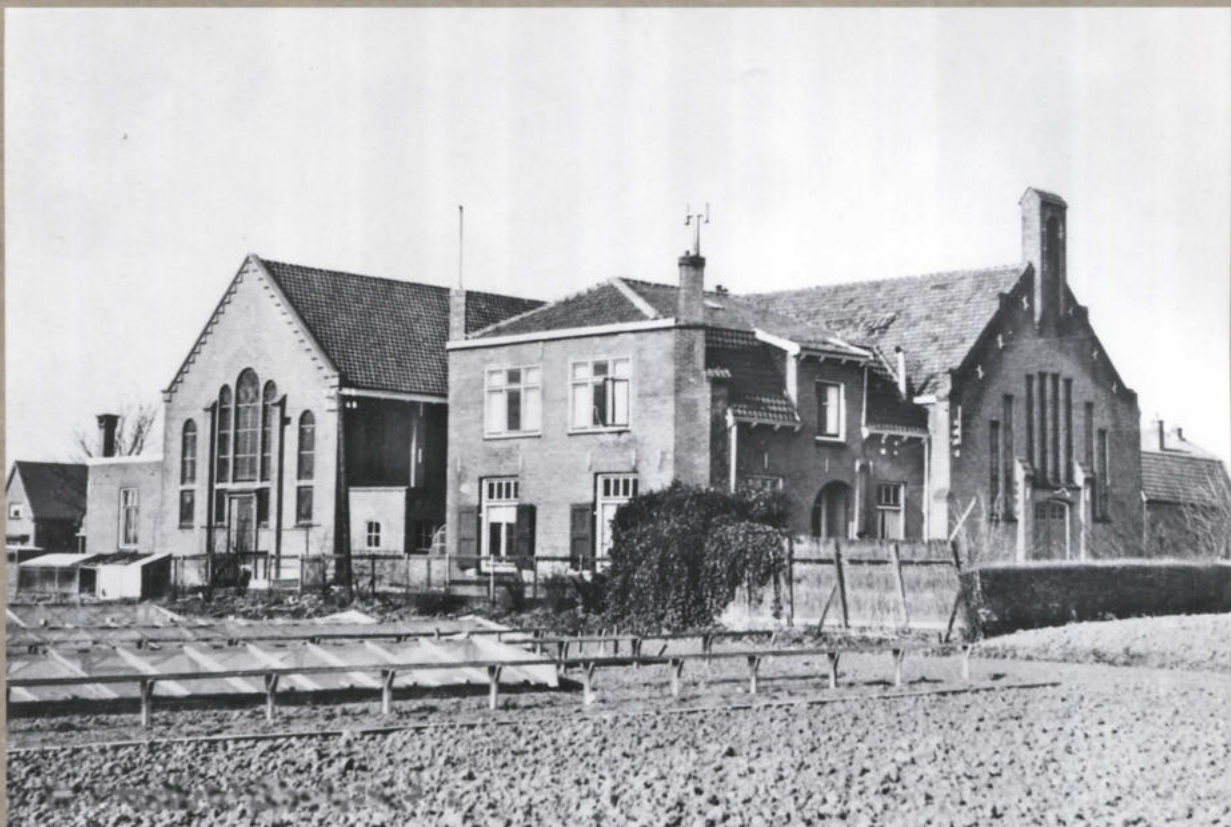
Hendrik Ido Ambacht

Zwijndrecht

Uitgave van:
Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht en Historische Vereniging Zwijndrecht
Jaargang 30 nr. 1, juni 2016

De pastorie van de Gereformeerde of Pauluskerk aan de Paulusweg

De Open Hof Kerk. Sinds 1970 is dit de tweede Gereformeerde kerk in de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht. Na de sluiting van de Pauluskerk in 1983 werd deze kerk het centrum van de Gereformeerde kerkgemeente

Inhoud

Van de redactie	2
De geschiedenis van de Pauluskerk Elly Bens chop	3
Activiteiten in en om de Pauluskerk Joke van der Straaten	14
De Pauluskerk Joke van der Straaten	16
De Bethelkerk, een bijzondere herinnering in steen Kees van der Leer	18
Enkele grepen uit de geschiedenis van de Bethelkerk Kees van der Leer & Maurice de Jongh	20
Colofon	36

Afbeelding vooromslag:

De gereformeerde kerk in Hendrik-Ido-Ambacht aan de Paulusweg net na de oplevering

Van de redactie

Dit eerste nummer van de 30ste jaargang staat in het teken van twee belangwekkende kerken: de Pauluskerk die ooit stond aan de Paulusweg in H.I. Ambacht en de Bethelkerk aan de Rotterdamseweg in Zwijndrecht, die onlangs werd gerestaureerd.

Kees Popijus, afscheid na 33 redactionele jaren

Samen met Kees Popijus heb ik aan de wieg gestaan van Swindregt Were. Op 15 juni 1982 werd de Historische Vereniging Zwijndrecht opgericht en al snel sprak het bestuur de wens uit een periodiek uit te geven met artikelen over de geschiedenis van Zwijndrecht en de Zwijndrechtse Waard. Kees Popijus zette de mogelijkheden op een rijtje en al snel bleek dat zo'n uitgave financieel haalbaar was. De eerste redactie werd gevormd door Kees van der Leer, Kees Popijus en Ad de Ridder. Dat zij alle drie tevens bestuursleden waren van de nog jonge Historische Vereniging was op dat moment wel handig voor korte en snelle besluitlijnen.

Eigenlijk hoefde er niet lang te worden nagedacht over de titel van het periodiek. Dat werd Suindregt een van de oudste schrijfwijzen van Zwijndrecht. Daarbij moet worden bedacht dat de "u" in oude tijden wellicht als een "w" werd uitgesproken en dat er dus eigenlijk Swindregt staat. En zo verscheen in maart 1983 jaargang 1 nummer 1 in een oplage van 200 stuks. Bij het zoeken naar onderwerpen en schrijvers bleek Kees stevast een inspirerende bron vol suggesties en voor afbeeldingen konden wij (ook toen al) putten uit zijn rijke Zwijndrechtcollectie ansichtkaarten, foto's en andere curiosa. Dat was best handig want het scheelde veel zoekwerk en reistijd. Na enkele gesprekken met het Historisch Genootschap H.I. Ambacht werd in 1987 besloten de periodieken van beide organisaties te combineren. Dat vroeg uiteraard om een nieuwe naam en dat werd Swindregt Were, een oude benaming voor de Zwijndrechtse Waard, een naam die prima het gebied aangaf waarover zou worden geschreven. En voor de rekenmeesters onder ons: vanaf 1987

Kort geleden liet Kees Popijus ons weten dat hij zijn redactionele werkzaamheden voor Swindregt Were beëindigt. Omdat zijn redacteurschap samenviel met alle jaren dat Swindregt Were is verschenen, markeert zijn afscheid een bijzondere periode. Daarom hieronder een korte terugblik.

werd opnieuw begonnen met jaargang 1 nummer 1, zodat we dit jaar de 30ste jaargang tellen.

Maar Kees wilde meer. Bood Swindregt Were een goede plek voor korte artikelen, hij wist diverse historische onderwerpen die simpelweg zo interessant waren dat er veel meer ruimte nodig was en om een heus boekwerk vroeg. Het mooiste was dat hij daarbij ook de juiste schrijvers wist. Het bestuur was enthousiast en Zwijndrechtse Wetens Waardigheden was geboren. Inmiddels hebben drie lijvige delen het licht mogen zien, standaardwerken op historisch gebied. Kees zelf nam ook enkele gedegen onderwerpen voor zijn rekening zoals 'Het einde van de tuinbouw in Zwijndrecht [...]' en 'De Ringdijk, Zwijndrechts eerste winkelcentrum'. Zijn omvangrijke archief kwam goed van pas toen hij '25 jaar Historische Vereniging Zwijndrecht, een terugblik' schreef. Een belangwekkende vastlegging van een interessante periode uit het Zwijndrechtse verenigingsleven.

En nu heeft Kees besloten het redactie werk van Swindregt Were aan anderen over te laten. Dat is spijtig maar na deze 33 welgevulde jaren begrijpelijk. Onze dank is groot evenals het gemis. Toch rest een mooie troost: zijn sporen uit deze 33 jaren zijn onuitwisbaar, en vullen menige plank of kast van Zwijndrechtelingen en Ambachters. En Kees is zeker geen man om op zijn lauweren te gaan rusten. Het verzamelen, ordenen, beschrijven en schrijven gaat zeker door en houdt ons nieuwsgierig naar wat wellicht nog komen gaat.

Kees van der Leer

De geschiedenis van de Pauluskerk

Elly Benschop

Het is een grote groep mensen die zich die 17^e juli 1898 verzamelt op een stuk land aan de Paulusweg te Hendrik-Ido-Ambacht, waar de jonge predikant, ds Lugtigheid (intrede 10 maart 1895) de eerste steen legt voor het nieuw te bouwen kerkgebouw. Voordat het zover was, zijn er enkele zware jaren aan vooraf gegaan, nadat zich een kleine groep, hoofdzakelijk bestaande uit mensen die rond de Veersedijk, Onderdijkserijweg of Vrouwgelenweg

woonden, zich in 1891 met de doleantie, heeft laten uitschrijven bij de Hervormde kerk.

In die tussenliggende jaren had men trouw de Zondagse erediensten bezocht, eerst in een schuur gelegen buitendijks aan de Veersedijk en toen die te klein werd voor de sterk groeiende groep Gereformeerden, een gebouwtje daar vlakbij gelegen, dat ter beschikking was gesteld door de weduwe van steenbakker 't Hooft.

Het restant van het oude gebouwtje langs de Veersedijk, dat door de weduwe van 't Hooft gratis ter beschikking werd gesteld voor het houden van Kerkdiensten tussen ca. 1892 tot 1898

Maar ook dit wordt al snel te klein, er wordt gewikt en gewogen, de centen en stuivers geteld, begrotingen gemaakt en nadat de mannelijke lidmaten (ongetwijfeld na thuis ruggespraak gehouden te hebben met de altijd mondige Gereformeerde vrouwen) hun fiat geven, wordt er besloten een stuk land te kopen aan de Paulusweg.

Men moet daarvoor F 2300,- neertellen en de officiële overdracht vindt plaats op 11 maart 1897.

Om het geheel financieel mogelijk te maken wordt, naast de afgesloten hypotheek van F 10.000, aan de 19e eeuwse vorm van crowdfunding gedaan.

Er worden allerlei acties ondernomen, extra collectes in de Zondagse diensten en de dominee maakt twee reizen naar Amsterdam en slaagt er in voor een aanzienlijk bedrag aan aandelen te plaatsen.

Als architect voor de bouwplannen wordt gekozen voor de heer Tj. Kuipers uit Amsterdam, die aanbiedt

gratis een tekening te maken, mits hij de leiding krijgt van de bouw.

De blauwdruktekeningen van architect Kuipers

De bouw wordt aanbesteed op 14 juni 1898 voor een kerkgebouw met 278 zitplaatsen en een pastorie.

De laagste inschrijving wordt gedaan door aannemer J van Drunen uit Ridderkerk voor een bedrag van F 9750,- ruim 1700 gulden boven de begroting, maar de opdracht wordt hem toch gegund.

Tot dekking van de kosten wordt een groot deel van de zitplaatsen (evenals in andere kerken) verhuurd. De banken voor de gezinnen kosten 7 tot 20 gulden per jaar, de plaatsen die per plaats worden verhuurd kosten 1 tot 7 gulden en dan zijn er nog ongeveer 30 vrije plaatsen.

De vergunning voor de bouw wordt door de gemeente Hendrik Ido Ambacht afgegeven op 14 juli 1898.

Het plan voorziet in een rechthoekig gebouw dat evenwijdig aan de Paulusweg staat, de hoofdingang komt aan de noordzijde, met daarboven en aan

weerszijden smalle hoge ramen, boven deze ramen de klokkentoren.

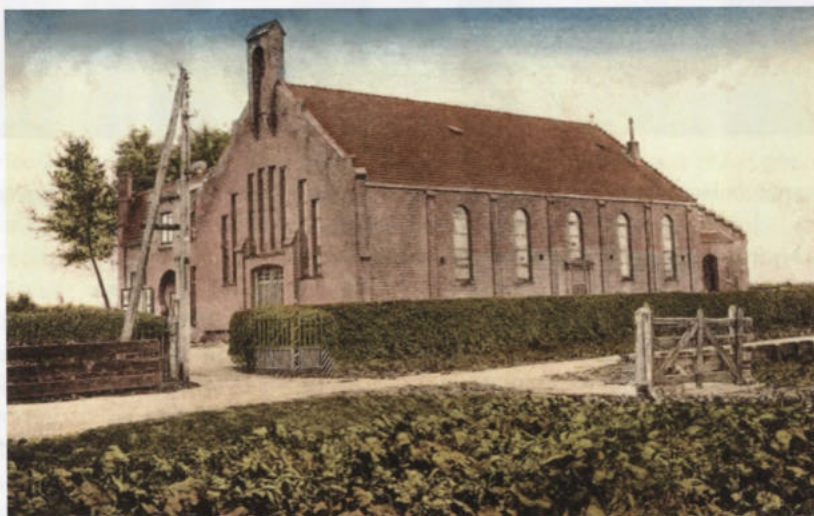
Naast de hoofdingang wordt de pastorie gebouwd. Ook komt er een aantal ramen in de westelijke muur, langs de Paulusweg. Aan de zuidgevel wordt de consistorie aangebouwd.

Het interieur is sober, voor de eenvoudige preekstoel, die achter in de kerk staat, komt een platform over de gehele breedte van het gebouw, waarop het doopvont en de avondmaalstafels staan.

Aan weerskanten van de preekstoel worden de kerkenraadsbanken geplaatst.

De banken in het schip worden opgesteld in drie rijen, tegen elke zijmuur een smalle rij en in het midden een brede rij.

De bouw gaat voorspoedig en al op 29 november 1898 wordt de kerk officieel, in aanwezigheid van tal van genodigden, in gebruik genomen, de pastorie wordt vanaf de winter bewoond.

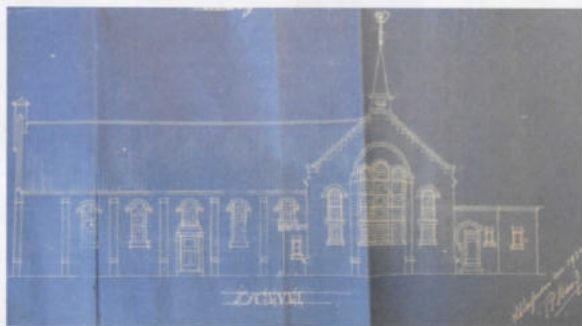
De kerk met pastorie kort na de bouw

De kerkelijke gemeente groeit in de daaropvolgende jaren zo snel dat de kerk al gauw te klein blijkt en daarom wordt er in 1910 een galerij vooraan in de kerk gemaakt met 40 zitplaatsen en een plekje voor het orgel. Ook die plaatsen worden verhuurd en wel voor 1 tot 4 gulden. Het orgel wordt geleverd door de firma Spiering uit Dordrecht en in gebruik genomen op 5 april 1911. Volgens een krantenbericht enige dagen later voldeed het orgel zeer "het flinke instrument, met vol en liefelijk geluid droeg de volle goedkeuring weg".

Maar deze uitbreiding blijkt niet voldoende, het aantal leden blijft stijgen (in 1912 al 750) en de kerkenraad neemt het besluit om het kerkgebouw te vergroten, maar wel pas nadat eerst het benodigde geld bijeen is gebracht. Allerlei strubbelingen volgen, zowel op het gebied van de financiering als met welke architect men in zee wil gaan, plannen worden uitgesteld en veranderd, de jaren verstrijken en het aantal leden blijft maar groeien. Uiteindelijk maken de architecten van Rij en Stans uit Alblasterdam een nieuwe tekening en bestek en men hoopt de aanneemsom tot ongeveer F13000 te beperken en zo wordt in April 1914 de knoop doorgehakt. Er gaat gebouwd worden! Maar dan breekt de Eerste Wereldoorlog uit en de plannen verdwijnen in de la. Kort na het einde van de Eerste Wereldoorlog komen de plannen opnieuw ter tafel, er moet een nieuwe begroting gemaakt worden en die komt ver boven die van 1914 te liggen. Even is er sprake van om de kerk af te breken, de

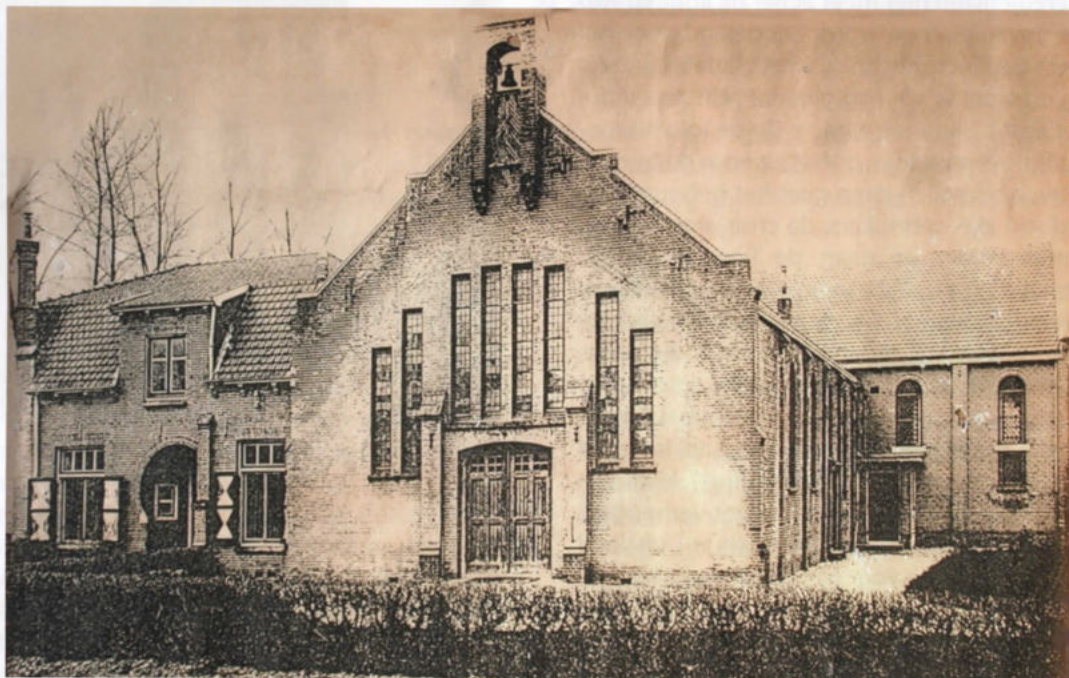
vrijkomende grond te verkopen en een nieuwe kerk te bouwen maar dat plan blijkt financieel onhaalbaar. Uiteindelijk hakt men in 1920 de knoop door, architect Stans maakt een blauwdruktekening met bestek en de kosten worden begroot op F 36.385.

Het geheel zal gefinancierd worden door een hypotheek van F 15.000,- obligaties twv F 20.075,- en de rest uit giften. Het is de bedoeling dat aan de zuid-

De blauwdruk uit 1920

gevel, bij de preekstoel aan beide zijden een stuk wordt aangebouwd en ook wordt er elektrisch licht aangelegd, kolenkachels in iedere hoek verwarmen het gebouw. In beide vleugels komen twee rijen banken te staan. De bouw verloopt voorspoedig en men is zeer tevreden over het resultaat.

De Pauluskerk met pastorie en aanbouw

Op deze foto is de doventelefoon goed te zien in de tweede bank

In 1930 wordt besloten tot de aanleg van een zogenaamde doventelefoon. De reden was dat een flink aantal gemeenteleden die door hun werk op de scheepswerf of sloperij, doof zijn geworden, de wekelijkse erediensten niet meer actief bij kunnen wonen. De doventelefoon wordt aangelegd door het Zwijndrechtse Electrotechnisch Installatiebureau A.J. de Hoog en moet er voor zorgen dat zelfs zwaar doven, de dienst bij kunnen wonen. Op de foto hierboven is deze doventelefoon goed te zien in de tweede bank. Enkele tientallen jaren gaat het gebouw mee in de tijd van zijn gebruikers, de crisisjaren volgen, predikanten komen en gaan, de Tweede Wereldoorlog breekt uit en al die jaren wordt het gebouw trouw bezocht door de Gereformeerde Ambachtse bevolking, het aantal leden schommelt die jaren, mede afhankelijk van de dominee. Het kerkgebouw doorstaat deze jaren moeiteloos, al raakt het tijdens de laatste oorlogsjaren nog wel zijn luidklok, met het veelzeggende opschrift "Zelden Rust" kwijt aan de bezetter, maar begin 1946 komt het verheugende bericht dat deze terug is gevonden in Duitsland en het duurt niet lang voor het vertrouwde klokge-lui weer klinkt.

In 1951 wordt besloten om een nieuw orgel in de Pauluskerk te plaatsen, het geld voor dit orgel wordt grotendeels bijeengebracht door acties van de

De luidklok

jeugd.

Het plan is om het orgel te bouwen boven de preekstoel, hiervoor moet de fundering daar ter plaatse worden versterkt en verticale en horizontale draagplaatsen voor het orgel worden gemaakt, de kosten daarvan worden begroot op F2300,-.

Het orgel wordt gebouwd door de firma Valckx & van Kouteren & Co uit Rotterdam, waarbij gebruik zal worden gemaakt van onderdelen (pijpenmateriaal) uit het bestaande orgel. De prijs van het orgel met inbegrip van verpakking, transport etc bedraagt F 13.645,00.

Voor rekening van de kerk komen tevens de kosten van logies en ontbijt van 2 personen ter plaatse gedurende de werkzaamheden in de kerk, welke op F200,- worden begroot, de elektrische draadleiding voor licht en krachtstroom in en bij het orgel en bij de speeltafel, het schilderen van de houten pijpen in het orgelfront en de zijwanden van de orgelkast, als-

mede de versiering der zijwanden van de orgelkast. Het orgelfront zal bestaan uit houten en metalen pijpen. De houten pijpen zullen 3 á 4cm van elkaar komen te staan, voor het bereiken van de daarvoor staande stemrol. Voor de kenners en liefhebbers van orgels nog enkele details:

Het orgel zal worden gebouwd vlg het electro-pneumatische kegelladesysteem voor 18 sprekende stemmen, waaronder twee gehele en een gedeeltelijke transmissie in het pedaal. De speeltafel, windmachine, windvoorziening, twee reguleurbalgen, zullen de capaciteit hebben voor het gehele orgel. De dispositie van het orgel zal worden als volgt:

Manuaal I van C – g 56

1 bourdon	16	56 pijpen
2 prestant	8	56 pijpen
3 roerfluit	8	56 pijpen
4 octaaf	4	56 pijpen
5 mixtuur	3	168 pijpen
6 octaaf	2	56 pijpen
7 trompet	8	

Manuaal II van C – g 56

8 prestant	8	56 pijpen
9 holpijp	8	56 pijpen
10 prestant	4	
11 koppelfluit	4	56 pijpen
12 nassard	2	2/3 56 pijpen
13 gemshoorn	2	56 pijpen
14 terts	1	3/5
15 tremulant		

Drukknoppen

AP	(automatische piano pedaal)
O	(oplosser)
P	(piano)
MF	(mezzo forte)
F	(forte)
T	(tutti)
O	(oplosser)

Pedaal van C – f 30

16 subbas	16	van no. 1
17 fluitbas	8	30 pijpen
18 gedekt bas	8	van no.
19 koraalbas	4	12 pijpen en 18 van no.17

Koppelingen en nevenregisters

20	Koppel I + II
21	Koppel Pedaal + I
22	Koppel Pedaal + II
23	Koppel I + II 16
24	Koppel I + II 4

Het te gebruiken pijpenmateriaal uit het oude orgel is de Bourdon 16, de Roerfluit 8 en de Fluitbas 8 pedaalregister. De grootste houten pijpen van de Bourdon 16 en Fluitbas 8 zullen deel uitmaken van het orgelfront, welke pijpen met het overige houtwerk in het front zullen moeten worden geschilderd. Het overige pijpwerk uit het oude orgel zal, in zoverre dit mogelijk en verantwoord is voor het juiste karakter en menatuurverhoudingen der stemmen en degelijkheid van pijpwerk, worden gebruikt, ofwel aan metaal na insmelting en vervolgens met nieuw pijpwerk worden aangevuld. De frontpijpen zullen bestaan uit sprekende pijpen van de Bourdon 16, Fluitbas 8, vervolgens de grotere pijpen van de Prestant 8 van Man I en Man II, 24 pijpen van de Prestant 8 van Man I en 18 pijpen van de Prestant 8 van Man II en 6 pijpen van de Octaaf 4 van Man I, worden vervaardigd zoals gebruikelijk van zink, Idem 12 Holpijp 8 Man II.

Wat betreft de windvoorziening: voor Manuaal I en II

zullen twee reguleurbalgen worden aangebracht van voldoende grootte, met multiplex panelen, de beledering geschiedt met 1e soort soepel schapenleder.

De windkanalen worden vervaardigd van voldoende wijde van grenenhout, de conducten worden van metaal.

Een windmachine, fabricaat Ventus met langzaam lopende motor ca 1430 toeren, 0,55 pk zal worden bijgeleverd en geplaatst in een goed geïsoleerde, geluiddempende kist. De windlade voor pedaal zal worden vervaardigd van mahoniehout, evenals de elektro-pneumatische relais voor de windladen van Man I en Man II.

De Speeltafel zal beneden in de kerk worden geplaatst, deze wordt vervaardigd van eikenhout, inwendig mahonie gepolitoerd. In de speeltafel wordt rechts een drukknopschakelaar aangebracht voor het inschakelen van de windmachine en zwak-

Het orgel boven de preekstoel

stroom. De klavieren lopen van C - g 5, het pedaaf van C - f 30 toetsen. De registers worden aangebracht als wippers boven de toetsen van Manuaal II. Aan weerszijden van de preekstoel wordt een lamp aangebracht, die door de organist kan worden aangedaan wanneer een Psalm ritmisch moet worden gezongen.

Dat niet iedereen gediend was van die nieuwerwetse fratsen blijkt wel uit het feit dat op het moment dat de lampen gingen branden enkelen opstonden en de kerk verlieten. Na enkele jaren wordt duidelijk dat de kerk toe is aan een grondige opknappbeurt. Er wordt een commissie in het leven geroepen die vier mogelijkheden onderzoekt:

- 1) de toestand laten voortbestaan
- 2) het renoveren van het bestaande gebouw, waarbij in ogenschouw moet worden genomen dat na een periode van 25 jaar nieuwbouw noodzakelijk is
- 3) een geheel nieuwe kerk en pastorie bouwen en
- 4) het bestaande kerkgebouw verkopen en een nieuwe pastorie met verenigingsgebouw bouwen met gelijktijdige vorming van een fonds voor een nieuw te bouwen kerk om in de tussentijd gebruik te

maken van de mogelijkheid om een ruimte te huren in het nieuw te bouwen Dorpshuis de Schoof. Men besluit uiteindelijk over te gaan tot renovatie van de bestaande kerk en pastorie waarvoor in April 1956 door een Dordtsche architect tekeningen en bestek worden gemaakt. De vergunning voor deze renovatie wordt door de gemeente Hendrik Ido Ambacht afgegeven op 7 maart 1957. Het belangrijkste onderdeel van de renovatie vormt de aanleg van een centrale verwarming, waarvan de ketel moet komen te staan in de consistorie. Verdere werkzaamheden bestaan uit het vervangen van de elektrische installatie, de binnenmuren ontdoen van het bestaande pleisterwerk en met een speciaal product (Nemitex) behandelen dat de vochtigheid tegengaat, de bestaande vurenhouten lambrizing verwijderen en vervangen door Linexplaten en deze te voorzien van ventilatiegaten, spanten geheel of gedeeltelijk vernieuwen.

Verder de bestaande voorgevel gedeeltelijk vernieuwen waarbij twee nieuwe hoofdtoegangsdeuren worden geplaatst en het portaal bij de hoofdingang

wordt vergroot, het vergroten van de bestaande gaanderij en deze inrichten als vergaderlokaal waar bij de bestaande borstwering wordt vernieuwd en daarboven een vaste wand wordt aangebracht. In deze borstwering zullen drie nieuwe glas in lood ramen worden geplaatst " Geloof, Hoop en Liefde"

De glas-in-lood ramen Geloof Hoop en Liefde welke nu in De Open Hof hangen

Verder zijn er nog de nodige timmer- en schilderwerkzaamheden zowel aan de binnen- als aan de buitenzijde van de kerk en de pastorie en ook moeten het dak en alle ramen worden nagekeken.

De opdracht voor de renovatie wordt gegeven aan het plaatselijk aannemersbedrijf Den Hoed voor een bedrag van F 63.276,- daarbij komen nog de kosten voor de aanleg van de CV, de kosten die de architect maakt en nog wat kleinere kosten zodat men verwacht dat het totale bedrag uit zal komen op F 80.026,-

Dit wordt grotendeels gedekt door een krediethypotheek van ten hoogste F75.000,- afgesloten op 17 juni 1957 bij de Boerenleenbank te Zwijndrecht.

De aannemer meent voor het karwei vier maanden nodig te hebben, waarbij hij de garantie geeft dat de zondagse erediensten gewoon doorgang kunnen vinden.

Hij besteedt enkele werkzaamheden uit aan onderaannemers en wel het timmerwerk aan de firma Kanthers, de elektrische installatie aan de firma Mollema, het schilderwerk aan van Wingerden, het stuc-

werk aan de firma Vogel, de aanleg van de centrale verwarming aan de firma Mampaey en de stoffering aan de firma den Engelsen.

De garantie voor wat betreft het doorgaan van de zondagse diensten wekt bij de bouwcommissie grote twijfel en men adviseert de kerkenraad dan ook

te informeren bij de Hervormde gemeente voor het eventueel gebruiken van de Dorpskerk. Dit blijkt later een wijs besluit te zijn geweest, want gedurende de zomermaanden hebben de Gereformeerden dan ook, al dan niet met tegenzin, gebruik gemaakt van de gastvrijheid in de Dorpskerk. Al direct bij aanvang van de renovatie dienen zich problemen aan. Krap twee weken bezig, meldt de aannemer dat mankementen aan de vloer ontdekt zijn waardoor de renovatietermijn van 4 maanden waarschijnlijk zal worden overschreden.

Dit wordt stellig tegengesproken door de architect, die tevens de

functie van toezichthouder op de werkzaamheden heeft. Het is het begin van een slepende controverse tussen architect en hoofdaannemer.

Zoals gebruikelijk bij een verbouwing van een oud gebouw komen er meer verborgen gebreken aan het licht: een vernielde rioolbuis, de glasinlood ramen zijn in dusdanig slechte staat dat ze niet ter plekke gerepareerd kunnen worden en zelfs geheel moeten worden vervangen, en de leidingen voor de doventelefoon moeten ook vervangen worden.

De kosten lopen gedurende de verbouwing dan ook op naar F102.000,-. Begin september, als de oorspronkelijke verbouwingstermijn al is overschreden, blijkt, volgens een lijst opgesteld door de aannemer, dat er nog flink wat werkzaamheden moeten worden uitgevoerd.

De situatie in de kerk is inmiddels onhoudbaar, door het uitnemen van de oude glas-in-lood ramen hebben regen en wind vrij spel. De consistorie wordt al maanden als opslagplaats voor bouw materiaal

gebruikt wat de nodige schade aan de muren heeft veroorzaakt.

De ruzie tussen aannemer en architect belemmert ondertussen een vlotte uitvoering van de werkzaamheden, er zijn grote meningsverschillen op het punt van o.a. de topgevel die niet is verankerd, over de binnendeuren en de oude glasinloodramen en daarbij komt nog dat de binnenmuren tijdens de renovatie zijn behandeld met een verkeerde soort verf.

De bouwcommissie, bestaande uit hardwerkende gemeenteleden, heeft er bijna een dagtaak bij door alle extra vergaderingen en het proberen te bemiddelen tussen architect, die bijna dagelijks op de bouwplaats aanwezig is, en aannemer.

De bouwcommissie brengt weer verslag uit aan de kerkenraad, maar de hoofdaannemer stuurt zelf ook een verslag naar de kerkenraad waardoor de gehele kerkelijke gemeente op de hoogte is van alle strubelingen.

Het is inmiddels half september wanneer de bouwcommissie het besluit neemt dat de kerkzaal op 6 oktober klaar moet zijn, dan wil men de eerste dienst weer in het eigen gerenoveerde kerkgebouw houden.

Dit gebeurt uiteindelijk ook, zij het dat de kerkzaal nog veel weg heeft van een bouwput, en de nieuwe glasin lood ramen nog niet zijn geplaatst waardoor er tegen kou en regen, plastic voor de ramen gespannen is.

Op 11 oktober komt de commissie weer bij elkaar, de eerste kerkdienst is achter de rug, het blijkt dat de doventelefoon nogal wat storing geeft. verder moeten nog tal van werkzaamheden plaatsvinden.

De officiële datum van de oplevering wordt bepaald op 18 oktober, maar wordt weer uitgesteld totdat de architect terug is van een zakenreis naar Amerika.

Wanneer deze op 9 november een inspectie in de kerk houdt komen er nog diverse onvolkomenheden naar voren, zo staan de banken schots en scheef, springt de verf van de banken omdat deze tijdens de verbouwing buiten zijn opgeslagen, er zijn problemen met de

lambrisering, waarvan later blijkt dat de oorzaak is dat er te weinig grondhout is gebruikt, de verankering van de topgevel is nog niet gebeurd, de doventelefoon is nog steeds niet optimaal en verder zijn er nog diverse kleinigheden.

Twee maanden later werkt de doventelefoon nog steeds niet naar behoren, de firma Mollema zal nieuwe telefoons leveren, wanneer het probleem dan nog niet is opgelost moet de gehele installatie worden vervangen, ook de problemen met de lambrisering zijn onopgelost.

Inmiddels zijn de nieuwe stalen ramen gereed en kunnen geplaatst worden, uiteraard ontstaat hierover ook weer onenigheid. De plaatsing van het glas wordt gegund aan de Dordtsche glashandel.

Bij de bouwcommissie ontstaat ondertussen flinke irritatie omdat het werk maar niet wordt afgerond, het is inmiddels Januari 1958 wanneer de aannemer meldt gereed te zijn met alle werkzaamheden.

Zoals inmiddels gebruikelijk, is de architect het hier niet mee eens en heeft een lijstje met nog 8 punten (o.a. doventelefoon, lambrisering, CV, anker in de topgevel etc) die naar zijn idee nog niet af zijn en besluit om het resterende deel van de aanneemsom niet uit te betalen.

Dat zet kwaad bloed bij aannemer en onderaannemers die dreigen beslag te laten leggen op het kerkgebouw.

De bouwcommissie bemiddelt en krijgt de indruk met (onder)aannemer tot een akkoord te komen, wat door tussenkomst van de architect weer wordt teniet gedaan.

Uiteindelijk wordt er een brief naar de aannemer verzonden, met daarin vermeld de werkzaamheden die nog moeten gebeuren.

Er wordt een punt gezet achter alle irritaties en ruzies van de afgelopen maanden.

Uiteindelijk heeft de verbouwing bijna een jaar geduurd, terwijl de oorspronkelijke planning 3 maanden was.

Er volgen jaren van rust voor zowel de kerkelijke gemeente als het kerkgebouw zelf.

In de burgerlijke gemeente Hendrik-Ido-Ambacht ondertussen is een toestroom van mensen 'van buiten'. Waren het in de jaren net na de Tweede Wereldoorlog vooral mensen uit Noord Nederland die, door werkeloosheid in de noordelijke regio gedwongen, naar de randstad trokken, in de jaren zestig en zeventig zijn het vooral jonge gezinnen uit Rotterdam die kiezen voor het wonen in de dorpen rondom de stad.

Er wordt flink gebouwd in het dorp en de kerkelijke gemeente groeit en groeit, zodanig dat de Pauluskerk te klein wordt en men besluit tot het bouwen van een nieuw kerkgebouw aan de Schildmansstraat.

Wanneer de Open Hof in gebruik wordt genomen, wordt de kerkelijke gemeente in twee wijken verdeeld.

In de Pauluskerk blijven de meeste van de oorspronkelijke leden kerk gaan, in de Open Hof wordt vooral gekerkt door de 'import'. Dit is geografisch te verklaren doordat de inwoners van de nieuw gebouwde wijken hoofdzakelijk bestaan uit 'niet ambachters' en deze wijken horen bij de Open Hof.

In de jaren 70 wordt duidelijk dat de kerk weer toe is aan een algehele opknapbeurt, tegelijkertijd is door het bloeiend jeugdwerk de noodzaak aanwezig om voor de jeugd een eigen onderkomen te creëren.

Na lang wikken en wegen valt het besluit om voor hen aan de zuidzijde van het kerkgebouw een losstaand jeugdhuis te bouwen, waarin beneden twee zalen, die ook voor vergaderingen e.d kunnen worden gebruikt en boven één grote zaal die dienst zal doen als soos. Hiervoor wordt de consistorie van het kerkgebouw afgebroken

De jeugd financiert zelf het grootste deel van de bouw van dit jeugdhuis, door jarenlang allerlei acties te organiseren waarvan de beroemde "OPA kar" met de wekelijkse inzameling van oud papier een vertrouwd dorpsbeeld is geworden.

Na overleg en een in 1976 gedaan onderzoek naar de staat van de fundering van de kerk waaruit is gebleken dat deze in een zodanige staat verkeert dat het gebouw nog 40-50 jaar meekan, wordt besloten over te gaan tot renovatie van het kerkgebouw.

De verbouwing zal plaatsvinden in twee fases, tijdens de eerste fase zal de buitengevel onderhanden

Het jeugdhuis

worden genomen, waarbij tevens in de westgevel 2 steunberen worden versterkt.

In het interieur zal de kansel worden vervangen evenals het doopvont, psalmborden, avondmaalstafels etc.

Ook het orgel heeft een opknapbeurt nodig, en wordt aan de bovenkant dicht gemaakt

De tweede fase zal bestaan uit het vervangen van de verwarmingsinstallatie, en het daardoor noodzakelijk worden van het vernieuwen van de vloer en de stoelen en banken.

De globale kosten zullen ongeveer F210.000 bedragen, waar nog een aanzienlijk bedrag bijkomt door het veranderen van de zaalaccommodatie, mede ingegeven door het gebruik van het te bouwen jeugdhuis.

Een groot deel wordt gefinancierd door de opbrengst van de verkoop van 2 percelen grond, gelegen naast de kerk, in oktober 1977.

De financiering van het resterende deel wordt met vertrouwen tegemoet gezien.

Het jeugdhuis is als eerste gereed, waarna van start wordt gegaan met de renovatie van het kerkgebouw.

De vertrouwde rijen groene banken worden verwijderd, evenals de preekstoel en ook een deel van de trekstangen om de nok van het gebouw, wordt verwijderd nadat na onderzoek is gebleken dat er geen spanning meer op staat zodat ze eigenlijk geen functie meer hebben.

Ook wordt de houten vloer uitgebroken om het mogelijk te maken vloerverwarming aan te leggen.

De holle ruimte onder die houten vloer wordt opgevuld met zand, waarop later beton wordt gestort. Door het aanleggen van de vloerverwarming is het mogelijk de nieuwe banken in een andere opstelling terug te plaatsen.

Het hele interieur oogt strakker en moderner na de restauratie en men is dik tevreden met het resultaat.

Het nieuwe interieur

Deze blijdschap is echter van korte duur, twee jaar later dienen zich grote problemen van bouwtechnische aard aan, dusdanig dat het gebouw te gevaarlijk wordt om te gebruiken.

De problemen zijn waarschijnlijk ontstaan door het opvullen met zand van de holle ruimte onder de vloer, waardoor het gewicht daarvan tegen de muren is gaan drukken.

Dit in combinatie met de veenlaag onder het gebouw die inklinkt heeft een dramatisch effect op het niet onderheide gebouw.

Eind oktober 1983 wordt besloten om het kerkgebouw voorlopig te sluiten.

Omdat de gemeente over een tweede kerkgebouw beschikt, kunnen de Zondagse erediensten, met enige aanpassing, gewoon doorgaan.

De kerkenraad ziet zich echter voor een groot probleem gesteld, wat te doen met de Pauluskerk?

De eerste serieuze oplossing dient zich aan in het voorjaar van 1984, de Hervormde wijkgemeente Elim is dringend op zoek naar een groter kerkgebouw en heeft zijn oog laten vallen op de Pauluskerk.

Er wordt een bouwtechnisch onderzoek ingesteld, maar uiteindelijk levert het niets op.

In september 1984 worden er opnieuw gesprekken

gevoerd met de overkoepelende kerkenraad van de Hervormde gemeente en met die van wijkgemeente Elim.

De mogelijkheid tot koop door de Hervormde Gemeente is niet aan de orde wegens gebrek aan fondswerving. Koop door wijkgemeente Elim behoort wel tot de mogelijkheden, evenals de optie om het gebouw te huren,.

Bij huur zou de Pauluskerk eerst, voor kosten van de Gereformeerde kerk, moeten worden opgeknapt, wat evt gefinancierd zou kunnen worden door het vooruit betalen van de huur door wijkgemeente Elim.

Hierbij wordt steeds nadrukkelijk vermeld dat het Jeugdhuis buiten de evt verkoop blijft, dit levert een extra complicerende factor op omdat de ketel van de centrale verwarming is geplaatst in het Jeugdhuis. Eind november 1984 valt het besluit door Elim om af te zien van zowel koop als huur van de Pauluskerk.

Door de kerkenraad wordt nu de mogelijkheid onderzocht om bij de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht te informeren naar wijziging van het bestemmingsplan, zodat na afbraak van de kerk, de grond gebruikt kan worden voor woningbouw.

Voor het kostenplaatje moeten de kosten van een nieuw te bouwen jeugdhuis ten westen van de Open Hof kerk daarbij in overweging worden genomen, want ondanks dat de jeugd destijds zelf een groot deel heeft gefinancierd van het Jeugdhuis bij de Pauluskerk, vinden zij het noodzakelijk dat wanneer de Pauluskerk wordt verhuurd, verkocht of afgebroken, er een nieuw Jeugdhuis bij de Open Hof wordt gerealiseerd.

Een kleine opmerking over de ontstane situatie geeft de notulen van de Moderamenvergadering van 10 december 1984: "Er wordt geconstateerd dat ondanks de stormen de Pauluskerk nog steeds overeind staat"

Enkele weken later tijdens de zoveelste vergadering, komen er zelfs weer argumenten op tafel om de Pauluskerk toch weer open te stellen. De tijd verstrijkt en men wikt en weegt, er wordt geïnformeerd naar de opbrengst van de eventuele vrijkomende grond, er wordt overwogen om alleen het langschip en pastorie te slopen en het dwarsschip met allerlei aanpassingen geschikt te maken voor kerkdiensten. Na onderzoek van diverse mogelijkheden adviseert een commissie aan de kerkenraad tot het weer geschikt maken van de Pauluskerk voor exploitatie, wat een investering vergt van F47.000,-

Toch besluit de kerkenraad uiteindelijk anders, in de gezamenlijke vergadering van de beide wijkkerkenraden (Open Hof en Pauluskerk) wordt besloten om de Pauluskerk definitief af te stoten.

Verrassend komt dan de belangstelling van de Hervormde gemeente weer om de hoek kijken.

De huidige situatie

Op hun initiatief wordt er wederom een bouwtechnisch onderzoek ingesteld en het eerste rapport van 16 december 1986 geeft een negatief advies.

Vergeleken met het eerdere onderzoek uit 1984 is de situatie, mede door het niet plegen van noodzakelijk onderhoud, aanmerkelijk verslechterd.

Het tweede rapport daterend van 19 maart 1987, uitgevoerd door een ander bureau, constateert dat vergeleken met 1984 het aantal scheuren in de muren flink is toegenomen en ook de grootte van de scheuren, soms wel met 300 tot 400% waarbij door sommige scheuren het regenwater naar binnen komt. Ook het orgel kwam los te staan van de muur, het grootste probleem zit echter in het metselwerk bij de nooduitgang, dit is gaan kantelen waardoor het gevaar dreigt dat de dragende functie komt te vervallen waardoor de kap dreigt te kantelen, wat weer voor instortingsgevaar zorgt.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Hervormde gemeente nu definitief afziet van de koop van het gebouw.

Uiteindelijk wordt de kerk in 1988 afgebroken, nadat

orgel en kerkbanken zijn verkocht.

De vrijkomende grond wordt verkocht waarna er tweemaal twee huizen op worden gebouwd, het jeugdhuis is blijven staan en ook omgebouwd tot woonhuis.

Hiermee is een einde gekomen aan de geschiedenis van een kerkgebouw wat onlosmakelijk verbonden is met de geschiedenis van de mensen die er met hart en ziel bij waren betrokken.

Voor mij is met de geschiedenis van het gebouw, ook de cirkel van mijn familie rond.

Mijn overgrootvader behoorde bij de allereerste mannenbroeders die in de schuur langs de Veerse dijk samenkwamen en was ongetwijfeld aanwezig op die 17e juli 1898 toen de eerste steen werd gelegd, ik zelf werd gedoopt in die allereerste kerkdienst na de verbouwing op 6 oktober 1957 en onze oudste zoon is gedoopt op 30 oktober 1983, vlak voordat de deuren definitief dicht gingen. Wat blijft is de (vaak emotionele) herinnering bij veel ambachters aan dit eenvoudige kerkgebouw en de gemeenschap die er thuis hoorde.

Bronnen: Boek Gereformeerde kerk H.I.Ambacht 1891 - 1900 - 1991 door P.J. Horsman
Streekarchief Dordrecht toegang 1028
Archief Gereformeerde kerk H.I.Ambacht
Gesprekken met diverse (oud) gemeenteleden

Activiteiten in en om de Pauluskerk

Joke van der Straaten

Allereerst is een kerk natuurlijk bedoeld om met alle gemeenteleden op zondag samen te komen om gezamenlijk een eredienst te houden. Deze dienst vond plaats in het hoofdgebouw, waar rijen banken stonden en uiteraard de preekstoel voor de dominee. Er werd gelezen in de bijbel, gebeden, gezon-

gen en de predikant hield vanaf de preekstoel een uitleg van een door hem gekozen bijbeltekst. Behalve het hoofdgebouw waren er nog de consistorie en de pastorie. In de pastorie woonde de predikant met zijn gezin en in de consistorie waren veel nevenactiviteiten.

GEREF. KERK. H. I. AMBACHT.

Links Pauluskerk met pastorie en rechts is duidelijk de consistorie te zien.

De consistorie

In de consistorie werd o.a. catechisatie gegeven. Wel in aparte groepen, één voor de jongens en één voor de meisjes. Het verhaal gaat dat tijdens de catechisatie voor de meisjes het hek met een groot slot werd afgesloten. Dat was een uitdaging voor de jon-

gens, die graag eens naar binnen wilden gluren. Ook in die tijd bedachten de 'boeven' wel iets om wraak te nemen. Voorraad poep was er in het agrarische dorp genoeg en dus werd het slot met een dikke laag stront ingesmeerd. Na afloop van de catechisatie moest het hek weer worden geopend en in het

donker was van de boevenstreek niets te zien. Het is dat er bij de kerk niet gevloekt mag worden maar erg vriendelijke woorden zullen er niet gevallen zijn. Ook de kerkenraadsvergaderingen vonden plaats in

de consistorie evenals de repetities van enkele koren. Ambacht stond erom bekend dat er veel zangkoren waren. Twee daarvan oefenden regelmatig in de Pauluskerk.

Mannenkoor Excelsior

'De Lofzang' was een christelijk gemengd zangkoor en 'Excelsior' was en is nog steeds een christelijk mannenkoor. Beide koren gaven regelmatig een uit-

voering in de Pauluskerk, maar ook elders in Nederland op zogenoemde 'zangconcoursen'

Op zaterdagavond was er een jeugdclub. Deze werd eerst gehouden in de christelijke school aan de Kerkstraat en toen die moest worden afgebroken verhuisde de club naar de consistorie van de Pauluskerk.

Het urinoir

Wanneer je in het fotoarchief van het Historisch Genootschap zoekt naar foto's van de Pauluskerk kom je daar een foto tegen van een urinoir op het terrein van de kerk. Dat zet je natuurlijk aan het denken. Wat doet zo'n ding nou op het terrein van de kerk? Het is toch een openbaar toilet voor mannen, maar het hek is meestal dicht. Navraag leerde het volgende. De verwarming in de kerk was, vooral in de strenge winters die er vroeger waren, onvoldoende en de kerkdiensten duurden soms wel twee tot twee-en-een-half uur. Logisch dus dat de nood bij zowel de mannen als de vrouwen hoog was. In de kerk was slechts één toilet en daar hadden de vrouwen voorrang.. Lange rijen wachtenden en dus konden de mannen niet anders doen dan uitwijken naar buiten waar speciaal voor hen een urinoir was gebouwd. Het stond dicht naast de consistorie waarvan de muur nog net links op de foto te zien is. Dat urinoir loosde direct op de sloot en werd later vervangen door een gemetseld exemplaar, dat wat

verder naar achteren werd verplaatst en aangesloten werd op de riolering.

Helaas is daarvan geen foto in het archief, maar dit terzijde. Ook daar natuurlijk lange rijen wachtenden maar het voorkwam wel wildplassen..

De Pauluskerk

Joke van der Straaten

In de jaren 40/50 van de vorige eeuw zag de Paulusweg er ongeveer zo uit.

Een onverharde weg met aan beide kanten sloten en bruggetjes naar de huizen. Als het geregend had was het een gigantische moddertroep en waren de kerkgangers op zondag verplicht op hun klompen naar de kerk te gaan. Dat kon natuurlijk niet. Je kon niet op je klompen de kerk in, dat was niet netjes.

Met je keurig gepoetste schoenen door de bagger ploeteren was ook geen optie, die zouden na één dag volkomen verpest zijn. Dus toch maar op je klompen naar de kerk en daar de klompen verwisselen voor een paar schoenen. Waar die klompen werden gelaten is een vraag, maar er zal best een ruimte geweest zijn waar ze tijdelijk konden worden gestald.

Boefje en boefjesmaat

Kijk naar de foto op de vorige pagina en let vooral op de spaarzame straatverlichting.

Halverwege de vorige eeuw speelde de jeugd nog heel veel op straat. Binnen was er geen TV, er waren geen tablets en PC's om te gamen, dus werd het vertier buiten gezocht. Dat kon toen nog want er stonden geen auto's en dus was de straat het domein van vooral de jongens. Er waren niet echte hangplekken maar toch vormden zich al snel 'groepen' die zichzelf moesten vermaken. Zet een stelletje van die gasten bij elkaar en al snel komt er iemand op het idee: "Zullen we..." Eén van die boefjes uit die tijd vertelde over het kattenkwaad dat zij uithaalden.

Overdag hadden zij het goed voorbereid. We hadden een paar oude sokken in elkaar gedraaid en aan de ene kant een dun touwtje vastgemaakt en aan de andere kant een stuk touw uit een versleten kokosmat van moeders. In het (bijna) donker leek dat pre-

cies op een rat. Wij hadden die 'rat' ergens langs een sloot verstopt en wij zaten met het dunne touwtje aan de overkant te wachten. Het was op een dinsdagavond avond, het was al bijna donker, toen drie niet meer zo piepjonge vrouwen stijf gearmd over de Paulusweg liepen op weg naar de consistorie. Toen ze op het minst verlichte deel kwamen gaven de kwajongens een ruk aan het touwtje met als gevolg dat de 'rat' uit de sloot sprong. Het laat zich raden wat het gevolg was: drie gillende vrouwen en een stel schaterende jongens! De boef kan er nog om lachen.

Voor deze verhalen ben ik veel dank verschuldigd aan de man die ik het wandelend geheugen van 't Ambacht zou willen noemen en die bovendien een heel goed verteller is.

De verteller zegt nu: "We waren eigenlijk best ondeugend en haalden streken uit maar nooit echt gemeen en soms wel eens gevaarlijk voor onszelf."

Het volgende speelt zich af op een avond dat de kerkenraad vergaderde in de consistorie van de kerk. Ook dit werd goed voorbereid. Overdag ontstond het plan. Vooraf natuurlijk al gniffelen en overleggen hoe het moest worden aangepakt. Eén van hen ging met z'n rug tegen de muur staan met z'n handen als 'opstapje' tegen z'n buik gevouwen, een tweede hees zich op aan de dakgoot en klom zo tegen het dak op. Eenmaal daar aangekomen ging hij op de nok van het dak zitten en kroop richting de luidklok. Daar maakte hij het meegenomen stuk vliegertouw aan de klepel vast en gooide het touwtje weer naar beneden. Toen de kerkenraadsvergadering goed en wel aan de gang was trokken de jongens aan het vliegertouw en begon de klok te luiden. Verbazing alom. "Wie zou er nu in de kerk zijn en de klok luiden?" Voor de kerkenraadsleden een vraag en voor de jongens een weet. Voorzichtig gingen de mannen de kerk binnen en tot hun stomme verbazing zagen zij niemand en in de kerk hing alleen maar het touw. Ook op het dak bij de toren was niemand te zien. Hoe kon dat nou? Zij zouden bijna in spoken gaan geloven. Je moet er niet aan denken wat er allemaal fout had kunnen gaan bij het beklimmen van het dak en het vastmaken van het vliegertouw. We zullen maar denken dat die jongens een beschermengel hadden!

De Bethelkerk, een bijzondere herinnering in steen

Kees van der Leer

Een ansichtkaart, verstuurd door P.A. Knoll, geeft een blik op de Rotterdamse- of Langeweg ter hoogte van de Noteboomstraat in de richting van de Ringdijk. De toren van de Bethelkerk steekt hoog boven de omringende bebouwing uit.

Collectie Kees van der Leer

De Gereformeerde (Bethel)kerk aan de Langeweg¹ is een van de weinige gebouwen uit mijn jeugdherinneringen dat nog fier overeind staat. En na de laatste verbouwing toont hij mooier dan ooit. Dat ik hier in 1944 werd gedoopt weet ik alleen uit de verhalen van mijn ouders. Het aantal uren dat ik hier in mijn jonge jaren heb vertoefd, is in mijn beleving ontelbaar groot. Steevast gingen wij op zondag hier twee keer stichtelijk ter kerke, eerst lopend, later met de auto. Sommige gemeenteleden onder wie de gezinsleden van de dominee hadden vaste plaatsen, maar kort voordat de dienst begon, ging een rood lampje branden als teken dat vanaf dat moment alle plaatsen vrij waren. Dat leidde wel eens tot enige wrevel, vooral als een gast van buiten per ongeluk op een gereserveerde plek ging zitten. Ik herinner mij hoe een zekere domineesvrouw de koster enkele

onwetende kerkgangers liet aanzeggen een andere plek te zoeken omdat zij en haar kinderen hier hoorden te zitten.

De binnenkomst van de dominee, voorafgegaan door ouderlingen en diakenen, was een hele plechtigheid. Mijn toen al overleden grootvader, Leendert van der Leer, was in deze kerk ook ouderling geweest. Ik herinner mij een oude foto waarop hij te midden van de kerkenraad voor de preekstoel stond, gefotografeerd rond 1930. Vanaf een houten preekstoel, die naar mijn gevoel ergens tussen hemel en aarde hing, hield de dominee zijn preek. Veelal vermanend, soms ook bemoedigend, maar woonlijk in de 'tale Kanaäns' en steevast voordragend op een monotoon-plechtige toon. Voor de kinderen was het allemaal onbegrijpelijk, saai en langdradig. Van de preken van ds. Lindeboom en

Visscher herinner ik mij dan ook niets meer. Gelukkig had het kerkgebouw als afleiding veel moois te bieden: rechts van de preekstoel hing een prachtig houten bord waarop de Tien Geboden stonden in mooie oude letters. Het was een dankbare sport om al die letters en woorden keer op keer te ontcijferen. Daarnaast was een stenen plaquette met bovenaan de woorden: 'Houdt in gedachtenis'. Een droevig zwart palmbblad eerde de in de steen gegraveerde namen van gemeenteleden die in de Tweede Wereldoorlog waren omgekomen. Bovenaan stonden vier verzetshelden, gevolgd door vier personen die 'sneuvelden bij het vervullen van hun vaderlandse plicht'. Aan het eind stonden de zes burgers die 'door het geweld van de bezetter uit het leven waren weggerukt'. Om de tijd te doden probeerde ik de namen uit mijn hoofd te leren. Tijdens de preek keek ik ook geregeld naar het bord waarop de te zingen psalmen stonden opgesomd. Op de lagere 'School met de bijbel' moesten we elke week een psalm uit het hoofd leren en was het altijd aardig als juist die psalm in de kerk werd gezongen. Dit scheelde weer een oefening. Maar het langst bleef mijn blik hangen bij het prachtige glas-in-loodraam links naast de preekstoel. Hierin was, in kleurrijk glas, de bijbelse 'gelijkenis' uitgebeeld van de zaaier, die uitging om te zaaien. Hij strooide het zaad met een royaal gebaar, gevolgd door een zwerm vogels die probeerden een graantje mee te pikken. Het meeste zaad viel in goede aarde, maar een deel kwam terecht op steenachtige ondergrond. Volgens het bijbelverhaal was dit laatste niet de bedoeling, maar ik weet nog dat ik dit eigenlijk wel aardig vond omdat er dan in ieder geval iets voor de vogels viel te halen. Hoe toepasselijk was dit verhaal in een kerk waar het overgrote deel van de gemeente uit tuinders bestond die alles wisten over zaaimethoden, vruchtbare en onvruchtbare grond. Dat dit raam geheel onnodig werd weggehaald bij een onzalige verbouwing in de jaren '60 heb ik altijd diep betreurd.

Aardig waren ook de twee gaanderijen in het oude voorgedeelte. Op de rechter gaanderij was het fraaie orgel, waar doorgaans organist Clement Bezemer achter een gordijntje met welluidende tonen de gemeentezang in goede banen leidde. De gaanderij aan de linkerkant was vooral interessant omdat je vanaf de begane grond zo mooi de hoog gezeten gemeenteleden kon bekijken. Ik weet nog goed dat ik er in die tijd van torenhoge kapsels altijd een spelletje van maakte om te zien welke jongedame erin was geslaagd om die zondag de hoogste haardracht te realiseren.

Een spannend moment was altijd de collecte. Aanvankelijk zat de collectezak aan een lange stok. Die moest de diaken zodanig deskundig tussen de rijen door manoeuvreren dat deze steeds even stilhield

voor elk gemeentelid, lang genoeg om deze de kans te geven een mooie gift te deponeren. Een enkele keer was er lichte consternatie als een bejaarde kerkganger in slaap was gedommeld en voor enige vertraging zorgde. Later kwamen er doorgeefzakjes met houten handvaten. Die waren handig om je buurman mee te porren als deze net de andere kant op keek. In de loop der tijd besteedde de predikantenopleidingen duidelijk meer aandacht aan de preekstijl. Latere predikanten als ds. Van Duinen, Kakes en Van Veen preekten dan ook veel levendiger en boeiender. Maar de mooiste herinneringen bewaar ik aan de kerstnachtdienst die elk jaar in de Bethelkerk werd gehouden. Het podium vooraan was dan geheel gevuld met het Geklank des Konings dat voor extra begeleiding van de zang zorgde. Ook het Gereformeerde Kerkkoor of het Evangelisatiekoor verleende medewerking. Indrukwekkend was altijd het slotlied: 'Ere zij God' dat met veel trompetgeschal en hoge orgeltonen diepe indruk maakte op de aanwezigen.

Foto vanaf de Ringdijk richting de Langeweg rond 1900. Op de achtergrond de Gereformeerde Kerk. Let ook vooral op de hondenkar, de strontkar en het schoeisel van de mensen.

Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

Enkele jaren geleden kwam ik in de Vergulde Swaen in gesprek met Ger van der Kramer. Hij vertelde dat hij bezig was het archief van de Bethelkerk te orde-

nen en te beschrijven. Toen ik hem vroeg of hij een bijdrage over deze kerk wilde schrijven voor Swindregt Were zei hij bescheiden dat hij geen ervaren schrijver was, maar dat hij erover zou nadenken. Eerst wilde hij zijn inventarisatie afmaken. Bovendien zou hij meewerken aan een expositie over het 100-jarig bestaan van de Bethelkerk en dat vergde ook veel tijd. Hij beloofde mij enkele gegevens toe

te sturen, wat hij ook nauwgezet deed. Kort voordat de inrichting van de expo over de Bethelkerk in de Vergulde Swaen zou plaatsvinden, overleed hij echter geheel onverwacht. Dankzij zijn minutieuze notities en zijn professionele ordening van de archiefstukken kon de expositie toch doorgaan. Ook voor de nu volgende bijdrage werd dankbaar gebruik gemaakt van zijn notities.

Enkele grepen uit de geschiedenis van de Bethelkerk

Kees van der Leer en Maurice de Jongh

Met medewerking van Ko Barendrecht en Leen Tempelaar

Geloofsstrijd en Doleantie

Eind negentiende eeuw heerste er grote onrust in de Nederlands Hervormde kerk. Vrijzinnige stromingen trokken openlijk Bijbelse waarheden en traditionele belijdenisgeschriften in twijfel. Dat hun invloed sterk was toegenomen bleek in 1879, toen de Hervormde Synode bepaalde dat afwijzing van lidmaatschap op grond van geloofsovertuiging niet was toegestaan. Tot ontzetting van orthodoxe Hervormden kon hierdoor in het vervolg personen met een modern-vrijzinnige overtuiging en een onorthodoxe levenswandel niet meer de toegang worden geweigerd. Evenmin kon hen deelname aan het Heilig Avondmaal of de doop van hun kinderen worden ontzegd. Het zou voor de rechtzinnigen allemaal nog erger worden. In 1883 veranderde de Hervormde Synode de belofte die een aankomend predikant moest afleggen: elke verwijzing naar het evangelie en de belijdenisgeschriften werd hierin geschrapt. Voor orthodoxe gelovigen en kerkenraden was hiermee de maat vol. Een belangrijke leider van het verzet tegen het modernisme en de synodale kerkbesturen werd dr. Abraham Kuyper. In zijn weekblad *De Heraut* riep hij op tot een terugkeer naar de ware belijdenis en de vroegere kerkorde. De plaatselijke kerkelijke gemeenten moesten doleren, ofwel klagen over de staat waarin de Hervormde Kerk was terecht gekomen en zich uiteindelijk losmaken van het synodale Hervormde kerkbestuur.² De 'Dolerenden' gingen zich Gereformeerden noemen, naar de naam die de kerk droeg in vroegere tijden toen het evangelie en de Dordtse kerkorde nog het ultieme richtsnoer was. De onrust ging ook aan Zwijndrecht niet voorbij. Toen protesten bij de Hervormde kerkenraad tegen de vrijzinnige ontwikkelingen niet hielpen, gingen Zwijndrechtse Dolerenden zelf bijeenkomsten organiseren in een

schuur van de weduwe J. Euser aan de Langeweg. Deze schuur was een deel van een aantal woningen dat 'de Ark' werd genoemd. *Het Nieuwsblad [...]* van de *Hoekse Waard, IJsselmonde, Kralingen en Vlaardingen* berichtte hierover in april 1887: 'Zwijndrecht, 12 April. Ook hier vertoonen zich teekenen van doleen. Een drietal personen, waaronder een smid en een gewezen wegwerker van den rijksweg, prediken voor het publiek in een afgehuurde kolenschuur.' In juni 1887 vertrok de Zwijndrechtse Hervormde dominee Mense naar een andere gemeente. In zijn plaats werd benoemd ds. Anne Knoll, een predikant uit Elburg die duidelijk sympathiseerde met de Doleantie. Zo had hij in Elburg openlijk vanaf de kansel verkondigd dat hij 'met het synodale juk wilde

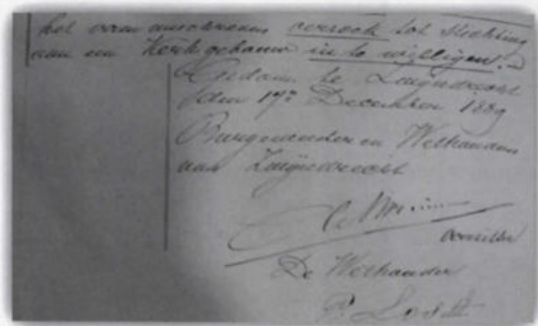
Ds. Knoll was de eerste predikant van de Gereformeerde Kerk te Zwijndrecht.

Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

breken.' In de verwachting dat met de komst van ds. Knoll de Doleantie een stuk dichterbij was gekomen, werden de bijeenkomsten in de kolenshuur van de Ark gestaakt. Toch duurde het nog tot eind 1889 voordat de knopen werden doorgehakt.

Plannen voor een eigen kerkgebouw

Steeds sterker werden de geruchten dat ds. Knoll druk bezig was aanhangers en geld bijeen te brengen om een eigen Doleantiekerk te bouwen. Daarbij viel het oog op de grond met de eerder genoemde Ark van de weduwe Euser aan de Langeweg, de plek waar eerder de Dolerenden in de kolenshuur bijeen kwamen. Naast deze schuur stond op deze plaats een achttal woningen en deze zouden eerst gesloopt moeten worden. Ondertussen dreigden de eerste conflicten met het Hervormde kerkbestuur. In Rijsoord was de Hervormde predikant wegens zijn dolerende gedrag afgezet. Omdat ds. Knoll weigerde deze afzetting te erkennen, weigerde hij tevens in Rijsoord een preekdienst 'ter vervanging' te houden. Het classicaal bestuur wilde de zaak vooralsnog niet op de spits drijven, maar van dit uitstel kwam geen afstel. Omdat de uitverkoren plek voor een nieuw kerkgebouw aan de Langeweg dichtbij de bestaande Hervormde Kerk lag, diende het gemeentebestuur van Zwijndrecht toestemming te geven. Dus werd op 12 december 1889 door de heren S. van den Berg, E. Baan, S. Stoop en M.A. Los, allen leden van de Hervormde kerk, een verzoek ingediend. De toestemming liet niet lang op zich wachten. Op 17 december 1889 gaven Burgemeester en Wethouders de gevraagde toestemming met de motivering dat de afstand van 125 meter voldoende was om 'het vermoeden te wettigen dat de godsdienstoefeningen elkaar niet zullen storen en dat de kerken bij het uitgaan of aangaan geen gevaar zouden opleveren voor botsingen tussen de verschillende kerkgangers.'³

Detail uit de brief van de gemeente Zwijndrecht betreffende de toestemming tot de bouw van een Gereformeerde kerk op de Rotterdamseweg.

Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

De Zwijndrechtse Dolerenden lieten er geen gras over groeien. Vier dagen later werd een bijeenkomst belegd bij Jacob Euser om de verdere plannen te bespreken, waarbij werd besloten architect A. Visser Kzn. op te dragen een kerkgebouw te ontwerpen. Toen ds. Knoll op 19 januari 1890 van de Hervormde kerk afkondigde dat het bestek en de tekeningen voor het nieuwe kerkgebouw bij Jacob Euser waren in te zien, bleef dit elders niet onopgemerkt. De *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 24 januari daarop volgend verweet het classicaal kerkbestuur van Dordt alles maar stil zijn gang te laten gaan. 'Ds. Knoll, die zich weldra bij de doleerenden zal aansluiten, maakte zelfs na afloop der godsdienstoefening van den kerk bekend, dat de teekening voor de kerk der doleerenden zal ter inzage liggen bij een der broederen. Velen vragen zich dan ook af, hoe lang het classicaal bestuur zal toelaten, dat iemand die bezoldigd wordt voor den dienst in de Ned. Herv. Kerk, diezelfde kerk afbreekt.'⁴ Al snel daarna barstte de bom. De Zwijndrechtse kerkenraad werd door het classicaal kerkbestuur ter verantwoording geroepen. Deze verdedigde zich schriftelijk met de mededeling 'de gemeente alleen te willen regeren naar Gods Woord'. Het hierop volgende dispuut alsmede de getuigenverhoren eindigden zoals verwacht: ds. Knoll, de Zwijndrechtse ouderlingen Casper Schuller en Willem Vliegthart alsmede de diakenen Jan Baan Azn en Lambertus van Loon werden op 21 februari 1890 door het Provinciale Kerkbestuur van Zuid-Holland schuldig bevonden aan 'verstoring van orde en rust, verzuim en vergrijp in de uitoefening van kerkelijke betrekkingen' en daarom ontzet uit 'alle ambten en kerkelijke bedieningen, alsmede van het lidmaatschap van de Nederlandse Hervormde Kerk.' Waar die verstoring van orde en rust uit bestond werd uitvoerig opgesomd in zes aanklachten. Bovenaan stond de aantijging dat ds. Knoll in overleg met de kerkenraad de gemeente persoonlijk was rondgegaan om geld in te zamelen voor een nieuwe Dolerende kerk, hen daarbij aansporend de Hervormde Kerk te verlaten. Vervolgens waren de plannen ook daadwerkelijk uitgevoerd door grond te kopen en bouwplannen te presenteren. Tenslotte hadden ze schriftelijk verklaard van de besturen der Hervormde Kerk 'niet te willen weten'. Op 12 maart daaropvolgend werd de uitspraak onherroepelijk en op 19 maart nogmaals schriftelijk bevestigd. Ds. Knoll zou de laatste Hervormde predikant zijn die met de Doleantie meeging.⁵ Op 9 maart had hij onder grote belangstelling zijn laatste dienst in de Hervormde kerk gehouden. Op 11 maart 1890 vond de aanbesteding plaats van de afbraak van de huisjes met de Ark, verdeeld over twee percelen, en de bouw van de kerk met consistorie [kerkenraads-kamer] en pastorie.⁶ Op 14 maart keerde de afge-

zette kerkenraad terug tot de Dordtse kerkorde en sloot zich aan bij de 'Nederduitsche Gereformeerde Kerken', waarmee ook voor Zwijndrecht de Doleantie een feit was.⁷

Overwegende wat de feiten betreft:

- 1°. dat de Heer Aase Knoll, predikant te Zwijndrecht, in overleg met de leden des Kerkeraads bij leden der gemeente persoonlijk is rond geweest om geld in te maaken voor het bouwen eener nieuwe kerk, en dezelve uitsluitend zich bij hem aansluiten om het kerkverband met de Nederlandsche Hervormde Kerk te verlaten;
- 2°. dat die predikant met een aantal leden der gemeente eene van den keraal afgekondigde verklaring heeft gesonden, waarin besloten is geene Christelijke Gereformeerde gemeente te stichten, maar slechts werd uitgesproken, eene Dolerende Kerk;
- 3°. dat de predikant in overleg met en medewerking van de Kerkeraadsleden grond heeft gekocht om een kerk en pastorie te bouwen;
- 4°. dat de predikant op 19 Januari 1890 van den keraal heeft afgekondigd, dat beslek en tekening van de dolerende kerk en pastorie in den loop der week ter vorse worden leggen;
- 5°. dat de predikant van de zich aansluitende nieuwe leden zegt, dat zij zich bereid verklaren bij de doleerenden zich aansluiten;

Detail uit de brief van de gemeente Zwijndrecht betreffende de toestemming tot de bouw van een Gereformeerde kerk op de Rotterdamseweg.

Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

Een boerschuur als begin

Ondertussen hadden de Dolerenden voor hun bijeenkomsten een grote boerschuur gehuurd van Arie van Rijs. Deze schuur lag direct achter de voormalige herberg De Zwaan aan de Langeweg.⁸ De eerste dienst werd hier gehouden op zondag 16 maart 1890, een datum die wordt beschouwd als het begin van de Gereformeerde Kerk te Zwijndrecht. Hoewel de schuur groot was en volgens de berichten wel 800 tot 1000 personen kon bevatten, bleek de toeloop zo groot dat er amper ruimte genoeg was. Zeer toepasselijk werd de dienst, waarin ds. Knoll voorging, geopend met het zingen van psalm 105 vers 5: 'God zal zijn waarheid nimmer krenken, maar eeuwig Zijn verbond gedenken. Zijn Woord wordt altoos trouw volbracht, tot in het duizendste geslacht.'⁹ De schuur was duidelijk een tijdelijke oplossing en verre van ideaal. Volgens de eerdergenoemde Willem Vliegthart, een Dolerende van het eerste uur, die ook de bijeenkomsten in de kolenschuur had bijgewoond, was de preekstoel nogal wankel en het kon er vreselijk tochten. 'Maar we waren er gezegend bijeen, temidden van hooi en stro en het geloei der koeien en soms vlogen de kippen over de hoofden.'¹⁰

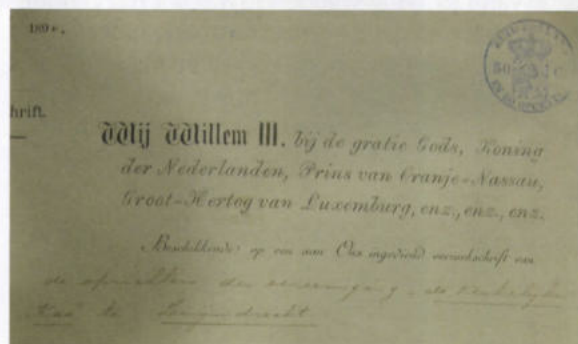
Op 19 mei 1890 werd ook koninklijke goedkeuring verkregen. Dit laatste lag ietwat ingewikkeld. Omdat de Dolerende kerkgenootschappen zichzelf beschouwden als de wettige voortzetters van de oude Gereformeerde Kerk wilde men eigenlijk geen formele erkenning van de overheid. Maar het bezit van een rechtspersoonlijkheid was noodzakelijk onder andere met het oog op benodigde bezittingen en eventuele schulden en dit vereiste zo'n koninklijke goedkeuring.

Rechts de schuur van Van Rijs in de jaren dertig. Hier werden tussen maart en oktober 1890 de diensten van de Gereformeerde Kerk gehouden. Op de achtergrond de toren van de Bethelkerk. Fietsenmaker Bertus Kramer en zijn gezin poseren speciaal voor de foto.

Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

Om de kool en de geit te sparen werd een 'Vereniging Kerkelijke Kas' in het leven geroepen, waarvan de Dolerende leden lid konden worden. Deze Vereniging kon zorgen voor het verkrijgen en beheeren van de nodige financiële middelen, gebouwen en andere bezittingen. In de doelstelling stond tevens vermeld het verzorgen van armen en het onderwijs der jeugd. En zo verleende Koning Willem III op eerdergenoemde datum het recht in Zwijndrecht de gevraagde Vereniging Kerkelijke Kas op te richten.¹¹

Detail uit de brief waarin koning Willem III toestemming verleent aan de vereniging 'De Kerkelijke Kas.'

Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

Een eigen Gereformeerd Kerkgebouw

De bouw van de nieuwe Gereformeerde Kerk en de pastorie verliep voorspoedig. Al in augustus van het jaar 1890, dus nauwelijks vier maanden na de aanbesteding, was de ambtswoning van de predikant gereed. Omdat ds. Knoll de Hervormde pastorie aan de

*Links: De oudst bekende foto van de Gereformeerde kerk
Zwijndrecht uit het jaar 1898.
Collectie Kees van der Leer*

Langeweg na zijn uitzetting moest verlaten, had hij tijdelijk onderdak gekregen in de Hermitage, een buitenverblijf aan de Oostkeetshaven, dat van juli 1889 tot december 1890 eigendom was van Zwijndrechts burgervader De Bruïne. Maar in augustus 1890 kon hij met zijn gezin intrekken in de nieuwe pastorie.¹² Ook de bouw van de Gereformeerde kerk aan de Langeweg verliep zeer voorspoedig. Op 5 oktober 1890 hield ds. Knoll zijn laatste preek in de schuur van Van Rijs.¹³ Reeds op zondag 12 oktober 1890 kon het nieuwe gebouw na een bouwtijd van een klein half jaar ingewijd worden met een toepasselijke preek van ds. Knoll over psalm 126, een psalm over de vreugdevolle terugkeer van het volk Israël uit hun ballingschap.¹⁴ De zaalkerk, een rechthoekig kerkgebouw met duidelijk neogotische kenmerken, werd aangeduid als de Gereformeerde Kerk aan de Langeweg. Rond 1960 kreeg het de naam Bethelkerk. Er werden toen plannen gemaakt voor een tweede Gereformeerde kerk, zodat onderscheidende namen nodig waren.

Het aantal leden groeide snel en bedroeg in 1905 zo'n 2.000 verdeeld over 400 gezinnen. Dit was iets teveel voor één predikant en dus werd in genoemd jaar ds. D. Hoek als tweede benoemd. Toen beiden in 1910 naar elders vertrokken kwam ds. J.E. Vonkenberg, die tot 1920 bleef. Onder hem bereikte de gemeente een omvang van 2.650 leden. Ds. A. Rolloos volgde hem op, enige tijd geassisteerd door hulpprediker B.A. van Lummel. Gedurende zijn dienstjaren liep het ledenaantal terug, mede als gevolg van de totstandkoming van een eigen Gereformeerde kerk in de Lindt. Omdat een deel van de leden iedere zondag meerdere malen een kilometerslange tocht moest maken om bij de diensten in de Langewegkerk aanwezig te kunnen

Onder: Bethelkerk met pastorie in het eerste decennium van de twintigste eeuw. Collectie Kees van der Leer

zijn, werd besloten tot de oprichting van een eigen kerk dichtbij huis. Op 21 juni 1921 werd de houten noodkerk in gebruik genomen en ruim 400 leden stapten over.¹⁵ Al snel bleek er grote verwarring over wie nu gebruik moesten maken van deze nieuwe kerk aan de Lindtsedijk (toen nog Ringdijk) en wie op de Langeweg ter kerke moest gaan. Om die reden werden nog in datzelfde jaar de kerkelijke grenzen vastgelegd ter hoogte van de spoorweg. Op die manier wist iedereen waar hij of zij aan toe was. Ondanks deze splitsing bleef het ledenaantal uiteindelijk groeien. Zo waren halverwege de jaren dertig alweer meer dan 2400 leden geregistreerd. Mede door deze groei werd in 1936 wederom een tweede predikant benoemd: ds. J.C. Hagen. Toen kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog de Gereformeerde Kerk van Zwijndrecht op 16 maart 1940 haar gouden jubileum vierde, werd een mooi herinneringsblad uitgegeven waarop trots alle vooroorlogse predikanten staan afgebeeld.¹⁶

*Links: De Lindtse Gereformeerde Kerk langs de Ringdijk (nu Lindtse dijk) halverwege de jaren twintig.
Collectie Regionaal Archief Dordrecht*

Dr. A. KNOLL
16 Maart 1890-23 Oct. 1910
† 6 Febr. 1919

Dr. D. HOEK
8 Jan. 1905-31 Juli 1910

Dr. J. E. VONKENBERG
11 Dec. 1910-5 Sept. 1920
† 6 Juli 1934

Oef. H. ORMEL
20 Oct. 1920-6 Maart 1921
† 16 Maart 1923

GEREFORMEERDE KERK - ZWIJNDRECHT

Dr. B. A. VAN LUMMEL
Hulpprediker
28 Oct. 1934-16 Aug. 1936

Dr. A. ROLLOOS
3 April 1921-heden

TER HERINNERING
AAN HET
Gouden JUBILEUM
DER
REFORMATIE
TE
ZWIJNDRECHT

1890 - 16 Maart - 1940

Dr. J. C. HAGEN
4 Oct. 1936-heden

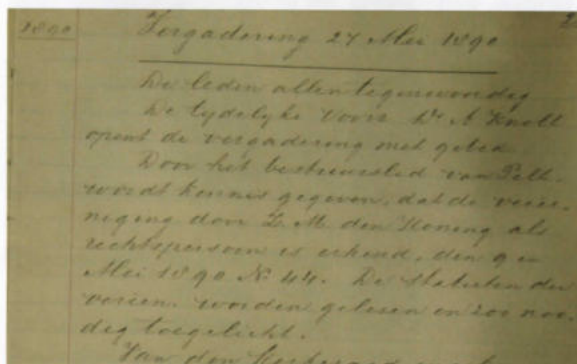
De eerste zes predikanten plus hulpprediker van de Gereformeerde Kerk Zwijndrecht werden ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan in 1940 afgebeeld.
Collectie Ko Barendrecht

De kerkenraad kwam iedere maand bijeen om belangrijke zaken te bespreken. Hierboven een foto van de kerkenraad in 1931 naar aanleiding van het 25-jarig jubileum van dominee Rolloos. Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

Uit de notulen van de kerkenraad

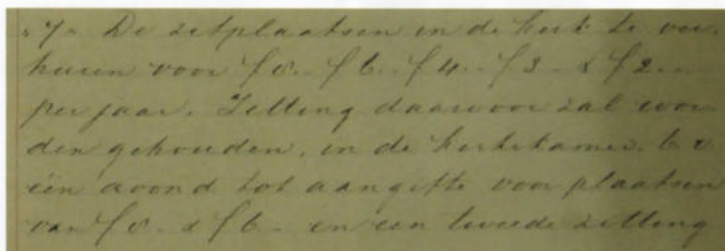
De notulen van de kerkenraad verschaffen ons duidelijkheid over de toestand van de Gereformeerde kerk in Zwijndrecht. Om die reden is het een bron van onschatbare waarde. Ook over de beginperiode geven de notulen interessante informatie.

Detail uit het notulenboek van de allereerste vergadering van de Vereniging 'de Kerkelijke Kas.'

Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

Hoewel de kerk in oktober van het jaar 1890 klaar was voor gebruik, misten er nog veel zaken. Zo waren er geen lampen, geen gordijnen en geen bijbels in de kerk aanwezig. Een deel van de uitgaven hiervoor zou men willen ophalen door middel van een collecte tijdens de dienst. Ook werd er gesproken over banken en stoelen op de galerij in plaats van alleen stoelen. Op die manier kon men de nodige kosten besparen. De bedragen voor de huur van de zitplaatsen werden vastgesteld, variërend van 2 tot 8 gulden. Daarbij werd ook de mogelijkheid geopend om banken te verhuren, zodat hele families naast elkaar de dienst konden bijwonen. Er werd een commissie opgericht om de kosten voor zware torenklokken te onderzoeken. Dat hier grote spoed achter zat, bleek wel uit de nodige klachten die de kerkenraad kreeg over het niet horen van de klokken in de uithoeken van de kerkgemeente. Tot slot werd overeengekomen de straat voor de kerk en de pastorie tot aan het ijzeren hek te verleggen en te bestraten. In de maanden daarna werd de kerk verder aangekleed. Zo verzocht men de meisjesvereniging een kleed voor de avondmaaltafel te naaien en moest er een looper komen op de trap naar de preekstoel. Waarschijnlijk werd er tijdens de diensten gebruik gemaakt van een gehuurd orgel. In de notulen van december 1891 staat dat men 'het orgel nog (zal) huren, tot op de tijd dat een ander kan worden gekocht.'

Detail uit de notulen over het vaststellen van de prijzen voor de zitplaatsen in de kerk.

Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

Door middel van vrijwillige collecten probeerde men het bedrag voor het nieuwe orgel bijeen te krijgen. In juni 1894 bleek het orgel versleten en werd de jaarlijkse huur van 30 gulden opgezegd. Door verdeeldheid onder de kerkleden over de aanschaf van een nieuw orgel zou deze situatie ruim zes jaar aanhouden. Dit betekende dat iedere dienst iemand moest voorzien. Schoolmeester Versluis, die dit ruim zeven jaar volhield, maakte in 1897 kenbaar dat hij er schoon genoeg van had deze zware en ondergewaardeerde taak te moeten uitvoeren. Ondanks zijn klaagzang duurde het nog tot 1900 voordat een nieuw orgel werd geïnstalleerd; een controversieel besluit van de kerkenraad, aangezien er binnen de kerk nog steeds een heftige discussie gaande was. De firma Van Gelder te Leiden, die ook het kerkorgel van de Oude (Hervormde) kerk in Zwijndrecht had gemaakt, werd de bouwer van het orgel, dat ruim 4.000 gulden zou gaan kosten. In de jaren veertig werd het orgel grondig gerestaureerd en in de jaren zeventig werd er onderhoud aan gepleegd. Tijdens de laatste verbouwing in 2005-2006 werd ook het kerkorgel gerestaureerd en werd er zelfs een register aan het orgel toegevoegd. Kortom, het 115-jarige orgel heeft door de jaren veel veranderingen ondergaan, waardoor het vandaag de dag nog steeds gebruikt kan worden! Door de jaren heen heeft men ook heel wat te kampen gehad met de tocht in de kerk. Door middel van gordijnen voor de ramen en deuren (1922) en, toen dat geen succes bleek, portalen van gordijnen (1926), werd geprobeerd de kou uit de kerk te houden. Daarentegen kon het in de zomerperioden heel warm worden. De gedachte dat 'een fris en koel kerkgebouw zeer mede tot een aandachtig gehoor werkt', was een extra aansporing voor maatregelen. Er werden dan ook proeven gedaan met elektrische ventilatoren. De resultaten hiervan waren teleurstellend. Zo bleken zij behoorlijk te klepperen, wat vooral tijdens het bidden heel erg storend was. De klachten over de ventilatie en de ventilatoren hebben de gemoederen gedurende de jaren twintig en dertig bezig gehouden.

Uitbreidingen en verbouwingen van het kerkgebouw (1911-2006)

De forse groei die de Gereformeerde kerkgemeente

in de eerste decennia doormaakte, werd iedere zondag opnieuw bevestigd als de kerk tot de nok toe gevuld was. Het was niet zo gek dat het werk al snel te veel werd voor één predikant. In 1905 werd daarom ds. D. Hoek benoemd tot tweede predikant, die samen met ds. A. Knoll de kerkgemeente moest gaan leiden. Toen in april van datzelfde jaar gesproken werd over een (broodnodige) uitbreiding van de kerk, was het deze nieuwe predikant die meteen probeerde zijn stempel te drukken op de discussies. Ondanks waarschuwingen van de andere bestuursleden, die bang waren voor torenhoge kosten (bedragen tussen de 2.600 en 14.000 gulden werden genoemd) en de tegenstand van vele kerkgangers, wilde hij de plannen doordrukken. Een maand later werd hij echter door de achterban teruggefloten en voorlopig leek een uitbreiding te worden uitgesteld. Wel werd in datzelfde jaar besloten tot de koop van 700 vierkante meter grond van vrouw Baan, die op het naastgelegen erf woonde, voor een bedrag van 4.500 gulden. Hiermee speelde men vast in op de wens de kerk in de toekomst verder uit te breiden. Deze wens werd in 1911 gerealiseerd. De linkerzijmuur van de kerk werd afgebroken en een nieuwe zijbeuk werd hier tegen aan gebouwd.

De kerk in 1911. Rechts het 'oude gedeelte' met pastorie en links 'het nieuwe gedeelte.'

Collectie Collectie Kees van der Leer

Toepasselijk kreeg deze aanbouw de bijnaam: 'het nieuwe gedeelte'. 'Wie een blik werpt vanaf de Rotterdamseweg op de kerk, ziet direct dat de uitbreiding

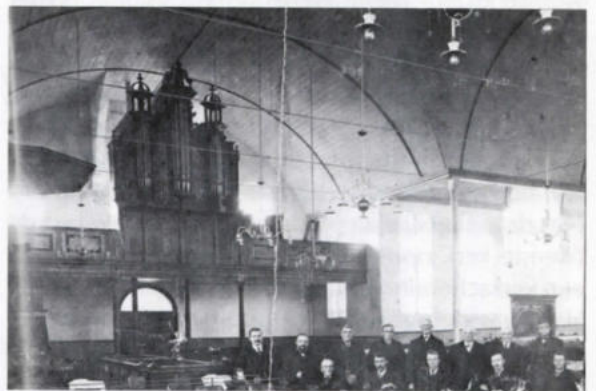
nauwelijks congrueert met het oude deel van de kerk. Zo staat het nieuwe gedeelte veel verder van de weg af dan het oude deel. Waar de hoofdingang duidelijk zichtbaar is met de klassieke omlijsting en de grote ramen, wordt de voorgevel van het nieuwe deel gekenmerkt door een reeks kleinere ramen en minder symmetrie. Ook heeft deze uitbreiding gezorgd voor een opmerkelijke T-vormige kerkzaal, waarin het oude en nieuwe deel duidelijk van elkaar te onderscheiden zijn, omdat laatstgenoemde een trede hoger ligt. Door dit gebrek aan samenhang, kon de uitbreiding sommige mensen dan ook niet bekoren.¹⁷ Met deze uitbreiding behoorde het chronisch tekort aan zitplaatsen tot het verleden. Niet veel later werd ook het oude gedeelte aangepast. Het glas-in-loodraam met de uitbeelding van de zaaier, dat geschonken werd door mevrouw L. Vliegthart - van Pelt, werd in deze tijd geplaatst (waarschijnlijk in 1913). Tijdens de renovatie van 1963 zijn de ramen 'dichtgemetseld' en wellicht zelfs verwijderd, in een poging de soberheid terug de kerk in te brengen. De historische waarde van de glas-in-loodramen was daarbij klaarblijkelijk minder belangrijk. In het begin van de jaren twintig werd in 'het oude gedeelte' van het kerkgebouw tegenover het orgel een tweede gaanderij aangelegd. Hiervoor was een bedrag van 6.000 gulden geleend. Ook vrouwen mochten op de nieuwe galerij plaatsnemen, omdat er niet genoeg mannen waren om de zitplaatsen te bezetten. De zijanten van de trap werden van gordijnen voorzien 'vanwege de eerbaarheid der vrouwen.' Nauwelijks een half jaar later werd ook de galerij aan de overzijde, de orgelgalerij, gereviseerd. In het begin van de jaren dertig werd de kerk vervolgens grondig gerenoveerd. Ook de galerijen werden gemoerniseerd en in het nieuwe gedeelte kwam een oplopende vloer, waarop alle banken werden neergezet.

In 1936 kwam men met het plan de hekken, die sinds de bouw van de kerk op deze plaats hadden gestaan, anderhalve meter te verplaatsen zodat de uittocht na de kerkdiensten beter zou verlopen. Daarbij adviseerde de politie het hekwerk op te hogen om pogingen tot inbraak te ontmoedigen. Dat

Vanaf de zijkant is duidelijk te zien dat het 'oude gedeelte' veel dichtter op de weg ligt dan het 'nieuwe gedeelte.'

Collectie Kees van der Leer

dit geen overbodig advies was, bleek in november 1939 toen tijdens een inbraak de brandkast werd geforceerd en de collectebussen werden onttrokken. In deze jaren verhuisden ook de predikanten uit de naastgelegen pastorie. Na overleg werd besloten de koster voorlopig de pastorie te laten huren. Net na de Tweede Wereldoorlog kreeg de voormalige domineeswoning een nieuwe functie, namelijk als onderkomen van de verschillende (jeugd)verenigingen en genootschappen binnen de kerkgemeente. Overigens, het kerkgebouw was de Tweede Wereldoorlog ongeschonden doorgekomen. Er was weliswaar sprake van enige schade aan het glas-in-lood, en de kerkklokken waren door de bezetter meegenomen, maar verder was de kerk in goede staat. In 1961-1963 onderging de Bethelkerk een groot-schalige renovatie, waarbij ook de entree en de consistorie (kerkenraadskamer) werden aangepakt. Deze eerder genoemde opknappbeurt getuigde van weinig begrip voor de historische elementen in het gebouw. In de jaren zeventig en tachtig vonden er kleinere werkzaamheden plaats, zoals het schilderwerk van de binnen- en buitengevels. Ook moesten de goten en de trottoirs regelmatig worden bijgewerkt of vervangen

De binnenzijde van de kerk in 1911. De orgelgalerij met het beroemde orgel, evenals rechts een deel van 'het nieuwe gedeelte', zijn hier duidelijk waar te nemen. Aan de onderzijde van de foto zijn nog net de leden van de 'commissie van beheer' te zien.

Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

De Totstandkoming en Teloorgang van de Koningskerk (1920-2006)

De eerste twee decennia ging het de Gereformeerde kerkgemeente voor de wind. Het aantal leden was

Rechts: de Morgenstond aan de Rotterdamseweg diende in de Tweede Wereldoorlog regelmatig als tweede kerkgebouw.

Collectie Regionaal Archief Dordrecht

groeïende, evenals de inkomsten, met als gevolg dat de Bethelkerk, zoals hiervoor beschreven, in 1911 werd uitgebreid. In het begin van de jaren twintig reikte het ledenaantal zelfs tot ongekende hoogten. Al in juni 1920 werd onderzocht of een tweede kerk wenselijk was. Men was zeer ambitieus, maar tegelijkertijd voorzichtig. Voorlopig werd er dan ook voor gekozen de Bethelkerk op te knappen en met een galerij verder uit te breiden. Niet veel later nam het ledenaantal af door de verdeling van de Gereformeerde kerk in een Zwijndrechtse en een Lindtse afdeling. Hiermee kwam het streven een tweede kerk te bouwen voorlopig op een laag pitje te staan. De crisis in het begin van de jaren dertig zorgde ervoor dat de inkomsten steeds minder werden en een voorstel om een stuk grond te kopen ter hoogte van de Burgemeester Doornlaan voor de eventuele bouw van een tweede kerk, werd resoluut van de hand gewezen. In 1938 had men meer succes. Op de plek waar de gemeente in de toekomst een verbindingsweg van de Burgemeester Doornlaan naar het spoorwegviaduct wilde aanleggen, kocht de kerkgemeente van de tuindersfamilie Los een stuk grond. Op korte termijn moest hier de tweede kerk verrijzen. De Tweede Wereldoorlog gooide echter roet in het eten. Omdat men toch dringend op zoek was naar extra kerkruimte mocht men voorlopig in de school de Morgenstond aan de Rotterdamseweg en op het veilingterrein kerken. Voor de eerstgenoemde ruimte werden speciaal 250 klapstoelen, een avondmaalstel en doopvont aangeschaft. Met deze tijdelijke oplossing werd de bouw van de tweede kerk opnieuw uitgesteld. Toen er in 1944 een kerkscheuring plaatsvond in de Gereformeerde kerk, was de noodzaak tot uitbreiding er nog veel minder. Deze afscheiding trof ook de Zwijndrechtse

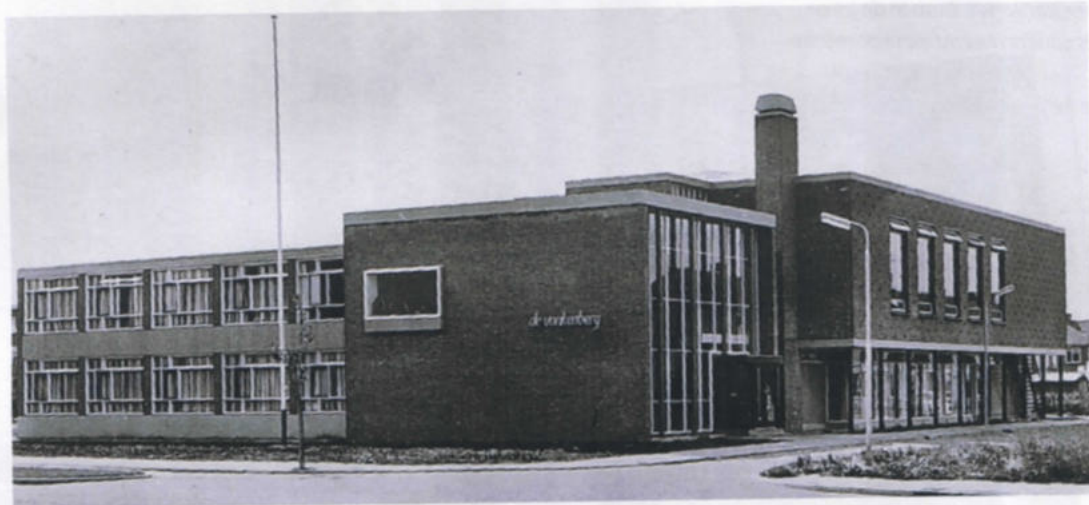

gemeenschap: ruim 400 leden sloten zich aan bij de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt (GKV). Zij kerkten eerst in een hal op het veilingterrein en vanaf 1951 in de Maranathakerk. Overigens, de noodzaak tot uitbreiding was er zelfs na deze tegenslagen nog wel degelijk. Zo bleek uit een onderzoek uit 1943 dat de Bethelkerk en de Morgenstond samen plaats boden aan 1500 mensen (1233 en 260 plaatsen), terwijl de kerkgemeente, zelfs na de kerkscheuring, uit ruim 2500 leden bestond. Bovendien was men zich er van bewust dat de kerkdiensten in de Morgenstond 'niet bestendig konden blijven'. Kortom, er was wel degelijk grote behoefte aan een nieuwe kerk. Na de Tweede Wereldoorlog werden de bouwplannen dan ook weer opgepakt. Hierbij zou de capaciteit van de Bethelkerk worden teruggebracht tot 920 plaatsen, terwijl de nieuwe kerk plaats moest gaan bieden aan ruim 800 kerkgangers. Voor dit grote aantal mensen was de gekochte grond echter niet omvangrijk genoeg en zo moest men opnieuw met de familie Los om de tafel. Na onderhandelingen werden de bezittingen in het gebied verder uitgebreid. Al snel kwamen er plannen om naast de kerk ook een jeugdhuis (de Vonkenberg) en een bejaardencentrum (de Lichtkring) te realiseren. Architect H.D. Bakker (1915-1988), onder andere architect van winkelcentrum Zuidplein in Rotterdam, kreeg de taak de drie instellingen te ontwerpen. Hierbij kreeg het jeugdcentrum de hoogste prioriteit.

Links: De funderingen van de Vonkenberg worden gelegd. Op de achtergrond de Maranathakerk.

Collectie B. den Hoed

De eerste steen voor dit gebouw
werd gelegd op de 17e Mei 1956
door de Heer:

D. de Jong.

*Boven: de Vonkenberg in de jaren zestig.
Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht*

*Midden: akte van de eerste steen legging door D. de Jong.
Deze is nog steeds in het bezit van de Gereformeerde Kerk
Zwijndrecht*

*Rechts: Rusthuis de Lichtkring met het Konings-
plein rond 1960.
Collectie Regionaal Archief Dordrecht*

Het was de stichting Gereformeerde Jeugdactie, die in 1951 werd opgericht met als doel meer jeugdactiviteiten in de gemeente te organiseren, die met dit verzoek kwam bij de bouwcommissie. Volgens deze stichting was een jeugdgebouw absolute noodzaak om tot meer jeugdactiviteiten te komen. De eerste steen voor dit gebouw werd dan ook

gelegd op 17 mei 1956 door D. de Jong Dzn., een moment dat ook vereeuwigd moest worden in de vorm van een gedenksteen. Anderhalf jaar later werd de Vonkenberg feestelijk geopend. Naast de activiteiten voor jongeren werd hier voorlopig gekerkt tot het nieuwe godshuis geopend zou worden. In 1960 was ook het rusthuis 'de Lichtkring' gereed. De grond die overbleef was gereserveerd voor de nieuwe Rehobothkerk en na het voltooiën van de eerdere projecten kon men zich nu toelagen op de bouw ervan. Op 1 maart 1960 werd de eerste paal geslagen door de heer P. van Leeuwen, de voorzitter van de bouwcommissie. Deze nieuwe kerk zou een aantal blikvangers krijgen. Daarvan waren de glas-in-betonramen met de afbeelding van het scheppingsverhaal, gemaakt door de Rotterdamse kunstenaar Johan Verweij (1906-1975), wellicht de meest in het oog springende.

De entree van de Koningskerk aan de Burgemeester Jansenlaan in de jaren zestig. Het carillon neemt een voorname plaats in.

Collectie Regionaal Archief Dordrecht

Daarnaast was er het kerkorgel, dat grotendeels bij elkaar was gespaard door giften en acties, zoals het inleveren van oud papier en de verkoop van pepermuntrolletjes. De grootste blikvanger moest echter het carillon worden. Toen de klokken in januari van het jaar 1962 in de toren zouden worden geplaatst, was dit zelfs aanleiding voor de landelijke televisie om een reportage te maken. Reden hiervoor was dat het de eerste Gereformeerde kerk in Nederland was met een carillon. Toch duurde het nog een jaar voordat de klokkentoren klaar was. In 1963 werd ook de kerk in gebruik genomen. Omdat de naam Rehobothkerk weinig origineel was, werd gekozen voor de naam Koningskerk. In de volksmond werd ook wel gesproken over de 'Sint Pieter', een bijnaam die verwees naar Piet van Leeuwen, de Zwijndrechtse groot-industrieel die in belangrijke mate de financiering van deze kerk had mogelijk gemaakt. Hiermee was het kerkelijk centrum rond het Koningsplein, waarin kerk, rusthuis en jeugdgebouw verenigd waren, definitief een feit.

Dat men heel blij was met het carillon bleek wel in 1963 en 1964 toen tijdens de kerstdiensten op het plein werd gezongen met het carillon. Echter, niet iedereen was zo enthousiast. Zo werd er in 1968 geklaagd dat de torenklokken te luid zouden zijn. Geadviseerd werd om de klokken slechts 2 ½ minuut te luiden. Bovendien kostte het carillon de kerkgemeente ieder jaar veel geld voor het onderhoud. Voor de kerk aan de Langeweg betekende de opening van de Koningskerk dat zij niet langer de enige Gereformeerde kerk in de gemeente was. De Langewegkerk kreeg de naam Bethelkerk. Het Hebreeuwse Bethel betekent toepasselijk: huis van God.

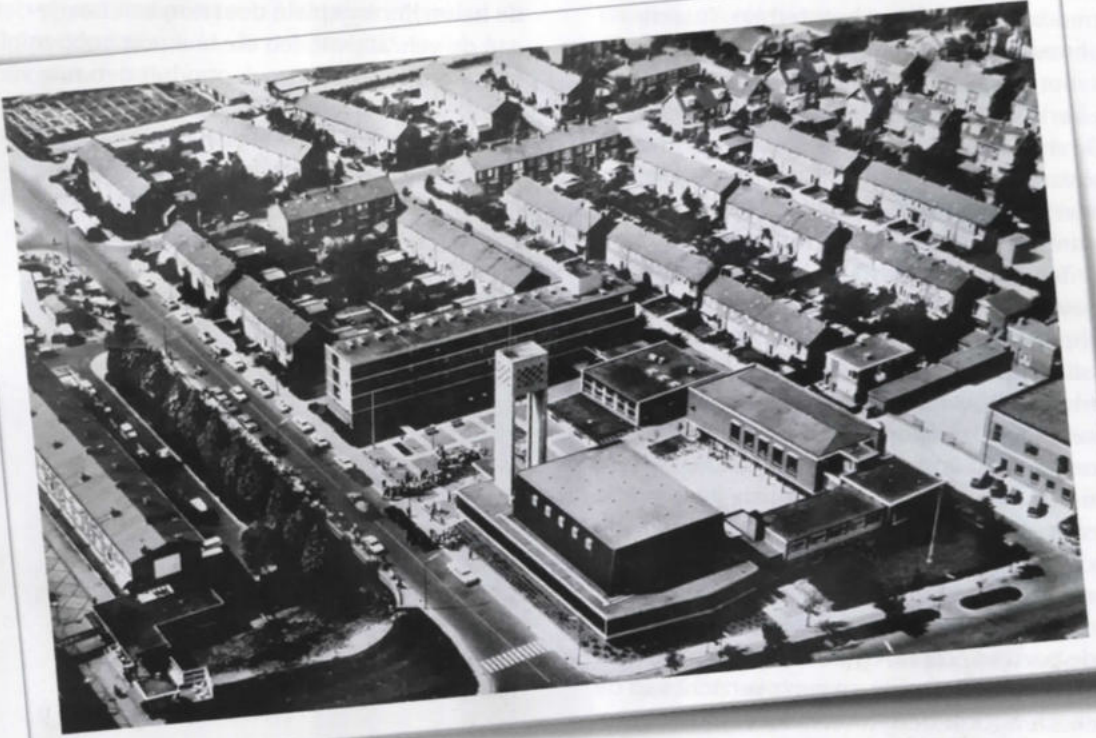
Onder: Koningskerk in de jaren tachtig met de klokkentoren (carillon) en de glas-in-betonramen.
Collectie Regionaal Archief Dordrecht

Volgende pagina:

Boven: het Gereformeerde hart van Zwijndrecht in de jaren zeventig vanuit de lucht. Linksonder de Koningskerk, rechts de Vonkenberg en boven het Koningsplein ouderencentrum de Lichtkring.
Collectie fotos.serc.nl

Onder: De Vonkenberg en Koningskerk vanaf de Koninginneweg in de jaren zestig.
Collectie Regionaal Archief Dordrecht

De Bethelkerk opnieuw het hart van de Gereformeerde Kerk (2006-nu)

In de jaren zestig verschoof het centrum van de Gereformeerde kerk naar het terrein tussen de Koninginneweg en de Burgemeester Jansenlaan. Dit was niet zo gek, immers lag hier niet alleen de Koningskerk, maar ook de Vonkenberg en de Lichtkring. De drie centra rond het Koningsplein waren een bolwerk van activiteiten. Deze ontwikkeling zou, onder invloed van een snelle bevolkingsgroei in Zwijndrecht, de komende dertig jaar blijven aanhouden. Toch veranderde deze situatie in de loop van de jaren negentig. Zo kwam in december 1991 tijdens het opstellen van de beleidsplannen voor het eerst ter sprake de mogelijke sluiting van één van de kerkgebouwen. Belangrijke redenen hiervoor waren het teruglopende ledenaantal en de hoge onderhoudskosten voor de beide kerken. Toch duurde het nog tot 2002 voor de kerkenraad met een definitief besluit kwam. Daarbij viel de keuze op het behouden van de Bethelkerk, wat betekende dat de Koningskerk haar deuren zou moeten sluiten. Al snel waren er meerdere belangstellende partijen. Zo vroeg de Maranathakerk om een onderhoudsbegroting en een overzicht van de energiekosten. Ook de gemeente Zwijndrecht en woningbouwvereniging Forta (nu Woonkracht10) toonden interesse in het kerkgebouw. Toch haakten alle drie de partijen uiteindelijk af en in januari van het jaar 2005 werden de Koningskerk en de Vonkenberg verkocht aan een projectontwikkelaar. Twee maanden later verleende de gemeente een sloopvergunning, waarmee definitief een einde kwam aan de Koningskerk en de Vonkenberg. Niet veel later werden beide gebouwen dan ook gesloopt.

Sloop Koningskerk 2006.

Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

Tot op de dag van vandaag ligt het braakliggende gebied er troosteloos bij, des te treuriger als men bedenkt hoe levendig deze plek ooit was. Alleen de naam Koningsplein doet nog een beetje denken aan de vele activiteiten die hier ooit hebben plaatsgevonden. Hier staat ook nog het gebouw van het voormalig bejaardencentrum de Lichtkring. Dit bleef behouden, hoewel de naam veranderd is in 'de Zevenvliet'. Aan het eind van de jaren tachtig vertrok het verzorgingstehuis naar het nieuwe onderkomen aan de kruising van het Swanendrift, Rotterdamseweg en Laan van Walburg. Stichting volkshuisvesting Zwijndrecht/Dordrecht (nu Trivire) nam het gebouw in het jaar 1990 over en ging het als twee- en driekamerappartementen verhuren.

Verbouw Bethelkerk in 2005.

Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

Na het sluiten van de Koningskerk kwam het centrum van de Gereformeerde Kerk opnieuw te liggen bij de Bethelkerk. Hierbij paste een grondige renovatie, waarbij zoveel mogelijk de oude kerkruimte weer in ere werd hersteld. Daarnaast werd aan de oostzijde een fikse uitbreiding gerealiseerd, waarbij enkele waardevolle bouwelementen uit de Koningskerk werden ingebouwd. Deze activiteiten vonden plaats tussen 2005 en 2006. De opbrengsten van de verkoop van de Koningskerk maakten deze renovatie mogelijk. Zo werd het orgel verkocht aan de Gereformeerde kerk te Boskoop en het carillon aan Van Leeuwen Buizen, die het vervolgens schonk aan de gemeente Zwijndrecht. Na de restauratie van het oude Gemeentehuis kreeg het carillon (met nieuwe toren) in 2009 een plaats op het Raadhuisplein. Een ander deel van de inboedel werd overgebracht naar de vernieuwde Bethelkerk. Zo werd het houten kruis gehangen aan de muur van het oude gedeelte van de kerk aan de kant van het Slag-

veld. Daarnaast kregen het doopvont en de Avondmaalstafel een plaats in de nieuwe bijgebouwen. In dit gedeelte vindt men de consistorie, alsmede een aantal vergaderzalen en een prachtige entreehal die met glas is overkapt. In de drie vergaderzalen kregen de glas-in-betonramen met het scheppingsverhaal als zijwand een nieuwe plek.

In de hal met glazen overkapping werd de gedenksteen uit 1947 opgehangen, die gemaakt was als eerbetoon aan de omgekomen kerkleden in de Tweede Wereldoorlog. Tot dan toe had het als herdenkingsmonument op de muur naast de preekstoel in de Bethelkerk gehangen. Tijdens de renovatie werden kerk en bijgebouwen helemaal gestript tot alleen de funderingen en buitenmuren nog overeind stonden. Op deze fundamenteen werd de kerk als het ware opnieuw opgebouwd: de kroonluchters kregen nieuwe bedrading, de galerijen werden aangepakt, er kwamen nieuwe vloeren met voetverwarming, nieuwe toiletten en een schilderbeurt voor de deuren, posten en kerkbanken. Daarnaast werd ook het buitenterrein aangepakt, zodat een nieuwe fietsenstalling kon worden gemaakt. Ook kreeg het kerkorgel een grondige restauratie. Met deze renovatie, die ruim 1,8 miljoen euro kostte, is de Bethelkerk in zijn oude glorie hersteld, waarbij tegelijk de herplaatste delen uit de Koningskerk een mooie herinnering vormen aan dit gebouw dat eveneens een belangrijke rol speelde in het leven van de kerkgangers. De wijze waarop het oude gebouw geschikt werd gemaakt voor huidige gebruikseisen, met respect voor de historische elementen, alsmede de bijzondere uitbreiding met delen die herinneren aan het afgebroken zustergebouw, is een bijzonder geslaagd voorbeeld van een harmonieuze renovatie. Een bezoek aan dit unieke monument uit de Zwijndrechtse historie wordt dan ook van harte aanbevolen.

Boven: De glas-in-beton-ramen worden in de nieuwe aanbouw geplaatst.

Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

Midden: Het nieuwe bijgebouw in de steigers. De open ruimte krijgt een glazen overkapping. Op de achtergrond de glas-in-betonramen.

Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

Onder: Ook de gouden haan heeft een opknapbeurt gekregen en is inmiddels weer terug gehangen.

Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht

*De Rotterdamseweg in een winters tafereel uit 2007. Op de achtergrond de eveneens in de sneeuw gehulde Bethelkerk.
Collectie Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht*

Opgedragen aan Ger van der Kramer, de in 2014 overleden archivaris van de Bethelkerk.

- ¹ De Langeweg heeft diverse namen gekend, zoals Koninklijke Straatweg, Rijksstraatweg en Langewegstraat. Vanaf 1927 werd het Zwijndrechtse deel omgedoopt in Rotterdamseweg. Zie over de Langeweg: B. Wouda, 'De Langeweg. Verkeer en vervoer door de Zwijndrechtse Waard', in: *Zwijndrechtse Wetenswaardigheden I* (HVZ, 1994), p. 9-71.
- ² Zie over de Doleantie: drs. P.F. Dillingh, 'Gisting en offervaardigheid. De Doleantie in Zwijndrecht', in: *Zwijndrechtse Wetenswaardigheden I* (HVZ, 1994), p. 191-222.
- ³ Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht.
- ⁴ Dillingh (1994), p. 203, 204.
- ⁵ Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht. Zie ook Dillingh (1994), p. 208 en p. 213.
- ⁶ Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht.
- ⁷ Dillingh (1994), p. 210, 211.
- ⁸ Zie over de ligging van de boerschuur van Arie van Rijs: Ineke Spierdijk-van Dalen, 'Herberg 'De Zwaan' aan de Lange-wegstraat', in: *Swindregt Were*, jrg. 7, nr. 1 (1993), met name p. 7 en p. 12, 13. Spierdijk vermeldt dat deze schuur door de Dolerenden werd gebruikt. In latere jaren werd, vanaf 1935, de betreffende schuur verhuurd aan Bertus Kramer die er een fietsenmakerij had.
- ⁹ G. Los Gzn, *Zwijndrecht en zijn geschiedenis* (1930), p. 75.
- ¹⁰ Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht: W. Vliegthart, *Aantekeningen betreffende de Doleantie te Zwijndrecht* (manuscript, 1915). Zie eveneens M.P. Jille e.a., *100 jaar Gereformeerde Kerk Zwijndrecht 1890-1990* (1990), p. 2.
- ¹¹ In feite is deze Vereniging Kerkelijk Kas te beschouwen als een voorloper van de latere Commissie van Beheer, met dien verstande dat deze latere Commissie van Beheer ondergeschikt is aan de kerkenraad, terwijl de Vereniging Kerkelijk Kas als zelfstandige Vereniging naast de kerkenraad stond. Zie hierover in het Archief Gereformeerde Kerk Zwijndrecht: Ger van der Kramer, *Notitie Vereniging Kerkelijke Kas*.

- ¹² Dillingh (1994), p. 212. Los (1930), p. 76. Zie over de Hermitage: Kees van der Leer, 'Van buitendijkse buitenplaats tot beoogde bouwlocatie', in: *Trotse Toren Trilogie* (Devel Publicaties, 1997), p. 9-39.
- ¹³ Los (1930), p. 75.
- ¹⁴ Dillingh (1994), p. 212.
- ¹⁵ Voor de bouw van deze kerk was een bedrag vrijgemaakt van 15.000 gulden. Hierin waren niet alleen de kosten voor de houten kerk voorzien, maar ook voor de meubilering, een consistoriekamer en een catechisatielokaal. Al snel bleek de kerk te klein en reeds in 1924 werden uitbreidingen gerealiseerd. Onder andere werd de kerkzaal vergroot, een vergaderruimte achter de kerk gebouwd en overal verwarming aangelegd. In 1928 werd daar een pastorie aan toegevoegd. De kerk heeft tot 1965 dienst gedaan.
- ¹⁶ Jille e.a. (1990), p. 3, 4 en p. 8.
- ¹⁷ D. den Braber, 'Bethelkerk Zwijndrecht bestaat 125 jaar'. Interview met Ger van der Kramer in: *Reformatorisch Dagblad* (16 april 2015).

De Bethelkerk met de groeten uit Zwijndrecht. Collectie Kees van der Leer

Colofon

'Swindregt Were', een naam die naast 'Swijndregt Were' al eeuwen geleden gebruikt werd voor de Zwijndrechtse Waard, is het blad van het Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht en de Historische Vereniging Zwijndrecht. Het periodiek verschijnt twee maal per jaar en wordt gratis aan de leden toegezonden.

Redactie Hendrik-Ido-Ambacht:

Mevr. J.C. van der Straaten-Ooms

Redactie-adres:

Schalksedijkje 20, 2988 BV Rijsoord

Tel.nr.: 0180-423889

Email: joke@vdstraaten.nl

Secretariaat Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht:

J. van Beek, Weteringsingel 84, Hendrik-Ido-Ambacht

Telefoon: 078-6814882

Vestigingsadres: 'Den Brommert', Smitshoef 26-28, 3342 BZ Hendrik-Ido-Ambacht

Redactie Zwijndrecht:

M.M. de Jongh MA, drs. C.L. van der Leer

Redactie-adres:

Saturnusstraat 16, 3331 SM Zwijndrecht

Tel.nr.: 0642374749

Email: dejonghmaurice@hotmail.com, keesvanderleer@gmail.com

Adres: 'Oudheidkamer De Vergulde Swaen', Rotterdamseweg 53-55, 3332 AC Zwijndrecht

Druk: Pro Patria Zwijndrecht

De verkoopprijs voor losse nummers: € 3,50

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de onder auteursnaam geplaatste artikelen.

© Redactie blad en de auteur. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopieën, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie of auteur. Na toestemming moet de bron vermeld worden.

ISSN: 2215-0439

Afbeeldingen achteromslag:

Boven: *De Gereformeerde of Bethelkerk aan de Langeweg in de jaren dertig. Particuliere collectie*

Onder: *De Langeweg rond 1900. Rechts is de herberg de 'Vergulde Swaen' te zien en daar achter de Gereformeerde kerk. Particuliere collectie*

De Langeweg in de jaren dertig met tram en op de achtergrond de toren van de Bethelkerk. Particuliere collectie

*De Rotterdamseweg vanaf de Ringdijk omstreeks 1955. In de verte bepaalt de toren van de Bethelkerk het uitzicht.
Particuliere collectie*

Zwijndrecht

Lange weg.

m. h. g.

O. Baan.

A. G. V. - D. 425